

URTX

RAMON DE MUR.
AUTOR DEL RETAULE DE GUIMERÀ (SEGLE XV)

TÀRREGA I GUIMERÀ EN PLENA EDAT MITJANA

Joan Duch Mas

RAMON DE MUR. AUTOR DEL RETAULE DE GUIMERÀ (SEGLE XV) TÀRREGA I GUIMERÀ EN PLENA EDAT MITJANA

Abstract

Ramon de Mur, pintor del retaule de Guimerà, de família de menestrals resident en Tarragona, donde su padre tenía el taller de carpintero. Está documentado que su punto de estada y trabajo fue Tàrrega, donde residió más de treinta años.

Si bien no se conoce el contrato del retaule, tenemos datos documentados, como la recogida de limosnas, censos, servitudes, entre 1402 y 1412, que permitieron ayudar a pagarlo y que han fijado también una cronología.

Con motivo de dar a conocer mejor la obra de Ramon de Mur, llamado «el Maestro de Guimerà» por su magnífico retaule conservado hoy en Vic, se propuso la realización de una reproducción fidedigna para su contemplación en la iglesia de Guimerà.

El lugar de Guimerà, que era del noble Felip de Castre, según el fogaje de 1365-1370 está fijado en 125 fuegos, que corresponden a unos 684 habitantes, y estaba asignado a la veguería de Tàrrega.

En el taller de Tàrrega pintó, entre otras obras además de la de Guimerà, los retablos de Cervera, Santa Coloma de Queralt, Granyena y Glorieta.

La tabla central del retaule es una magnífica representación del juicio final.

Actualmente, de este retaule se conservan 23 tablas de las 32 que tenía originalmente. Todas las pinturas de las tablas hacen referencia a determinadas escenas del Antiguo y el Nuevo Testamento.

La vida de un pintor de retablos no era noticia. Normalmente no firmaban la obra, pero dejaban bien escriturados los contratos con todos los detalles, desde el tipo de pintura a la cantidad de florines que pagar.

La obra de Ramon de Mur siempre ha estado ligada al pueblo de Guimerà; gracias a él, los dos nombres se han encontrado escritos en los manuales de pintura gótica catalana dentro del estilo del gótico internacional.

Ahora se podrá volver a contemplar la obra de Ramon de Mur cerca del lugar del antiguo altar mayor de la iglesia gótica; de este modo, se podrá hacer el descubrimiento tanto del retaule modernista de Josep Maria Jujol (1945) como observar la reproducción, en la capilla del lado, del retaule gótico de Ramon de Mur (1412). Dos retablos que hoy son parte importante de la historia del pueblo medieval de Guimerà.

Ramon de Mur, an altarpiece painter from Guimerà, was from a family of artisans living in Tarragona, where his father had a carpentry workshop. It is known through documents that he lived and worked in Tàrrega for over thirty years.

Although we do not know the contract for the altarpiece, we have documents, such as the collection of alms, censuses or servitudes, between 1402 and 1412, that were used to pay for it and that also set the chronology.

To make Ramon de Mur, called the "Master of Guimerà" for his magnificent altarpiece which is nowadays in Vic, better known, it was proposed to build an exact replica to be exhibited in the church in Guimerà.

The place of Guimerà, which belonged to the noble Felip de Castre, according to the hearth poll of 1365-1370 had 125 hearths, that corresponded to 684 inhabitants, and belonged to the vegueria (province) of Tàrrega.

As well as the work for Guimerà, he painted the altarpieces for Cervera, Santa Coloma de Queralt, Granyena and Glorieta in his workshop in Tàrrega.

The central panel of the altarpiece is a magnificent representation of the Final Judgement.

Nowadays, this altarpiece conserves 23 panels of the original 32. All the paintings depict specific scenes from the Old and New Testaments.

The life of an altarpiece painter was not outstanding. He normally did not sign the work, but left his contracts well registered with all the details, from the type of paint to the quantity of florins that had to be paid.

Ramon de Mur's work has always been linked to the village of Guimerà. Thanks to him, the two names have been found in the manuals of Catalan Gothic painting within the international gothic style.

Ramon de Mur's work can once again be seen near the place of the old high altar in the gothic church. This enables one to discover both the modernist altarpiece by Josep Maria Jujol (1945) and the reproduction in the chapel at the side, of the Gothic altarpiece by Ramon de Mur (1412). These two altarpieces are now an important part of the history of the medieval village of Guimerà.

Paraules clau

Ramon de Mur, «Mestre de Guimerà», pintura gòtica, taller de Tàrrega, segle XV, reproducció d'un retaule al segle XXI, església gòtica de Guimerà.

L'any 2007 serà recordat a Guimerà per la celebració del sisè centenari i de l'existència del retaule de Ramon de Mur, important obra d'art dins del gòtic internacional. Per aquest motiu podem dir que és l'Any Ramon de Mur, tant per la reproducció del retaule com per l'edició d'un llibre que resseguirà la seva vida i obra. Així, creiem que és un bon moment per donar a conèixer la seva obra a través de la reproducció fidedigna del retaule del Mestre de Guimerà, amb la finalitat d'estar exposat a l'església gòtica per a la qual el poble de Guimerà l'havia encomanat i pagat.

Creiem, podem dir, que l'acte de la presentació i de la donació del nou retaule va ser un homenatge a Ramon de Mur i al poble de Guimerà, ja que l'obra del pintor sempre va lligada al nom del poble i, gràcies a ell, tots dos noms s'han trobat escrits en els manuals de la pintura gòtica catalana.

Ara, per tal de fer constar i entendre com eren les poblacions de Guimerà i Tàrrrega a finals del segle XIV i principis del XV, ens hem proposat fer una mirada en el temps i observar com podria ser la vida de Ramon de Mur. Seguint un itinerari imaginari del pintor, des de la seva partida de Tarragona fins al retaule, podem conèixer-ne tant les seves activitats al taller de Tàrrrega com el projecte del retaule de Guimerà, obra cabdal de la seva pintura i molt destacada en el Museu Episcopal de Vic.

Aquesta lectura ens permetrà conèixer els principals trets de la vida del pintor i de la seva pintura. D'aquesta manera, per tal de poder entendre la decisió d'encomanar el retaule a Ramon de Mur, ens permetrà saber: a) qui eren els senyors del castell de

Guimerà; b) l'espai destinat al retaule; c) els capdavanters del poble i de la parròquia; d) les fases de desenvolupament del retaule, i e) les vies per al seu pagament. Tanmateix, hem de conèixer com era el moment social i econòmic de la ciutat de Tàrrrega, on Ramon de Mur tenia obert el seu taller i on va viure més de trenta anys.

A mode d'introducció i fases per a una lectura

A fi i efecte de poder seguir en el temps i en l'espai, proposem donar un sentit cronològic a aquesta síntesi per tal de tenir una visió global sobre Ramon de Mur i el seu retaule de Guimerà:

a) Els moments socials, demogràfics i econòmics abans de l'arribada de Ramon de Mur a Guimerà i a Tàrrrega, en les darreres dècades del segle XIV.

b) La vida de Ramon de Mur a Tarragona, a Tàrrrega i a Guimerà –1390-1435– i el temps en què es va poder contemplar el retaule –1412-1861.

c) La decisió d'ampliar i acabar l'església –amb la retirada del retaule–, un temps de silenci guardat a la rectoria i el trasllat definitiu a Vic –1865-1893–, amb les restauracions oportunes i la col·locació al Museu Episcopal de Vic.

d) La reproducció i donació a l'església gòtica de Guimerà –2003-2007.

Presentació i motius

El retaule de Ramon de Mur va romandre exposat a Guimerà, a la paret llisa de l'altar

de l'església gòtica, des de l'any 1412 fins al moment de la seva possible sortida, vers l'any 1888, quan fou traslladat a Barcelona per a l'Exposició Universal, on va estar exposat; com a darrera aturada, va ser inventariat definitivament l'any 1891 al Museu Episcopal de Vic.

Als historiadors de l'art, en no poder comptar amb la documentació adient, se'ls va fer molt difícil identificar al veritable artista del retaule. Així, tenim constància que va quedar inventariat com d'un estil, forma o «manera de Guimerà» –o, més clarament, amb el del «Mestre de Guimerà» (Lassigne, 1963, p.129).

A més, a causa de la poca informació documentada de Ramon de Mur, la seva història s'escriurà a través dels seus retaules: la realització, el trasllat i les diferents restauracions a Sant Cugat des del Museu Episcopal de Vic. Així mateix, tal com està documentat, podem dir que Tàrrega va ser el punt d'estada i de treball per elaborar, entre d'altres, els retaules de Cervera, de Santa Coloma de Queralt, de Granyena, de Vinaixa i on, a través dels seus contractes, coneixem part de la seva biografia. Si bé la vida d'un pintor de retaules no era notícia i els seus treballs formaven part dels encàrrecs per decorar les parets i frontals d'altars de monestirs, capelles privades de castells i palaus, aquells formen la base social i religiosa d'un poble. Normalment, els pintors de retaules no signaven l'obra, però deixaven ben escripturats en cada contracte tots els detalls, des del tipus de pintura, la temàtica i els materials fins a la quantitat i la forma de pagament, normalment en florins d'or.

En aquest punt, hem de dir que l'obra de Ramon de Mur sempre ha anat lligada amb el retaule de l'església de Guimerà. Per als historiadors de l'art, atès que no van poder comptar amb la documentació adient, va ser molt difícil identificar el veritable artista del retaule. Tanmateix, tenim constància que, a través de la seva obra, va quedar inventariat un estil, una forma o una «manera de Guimerà». Singularment, també es podrien mantenir les referències sobre com anomenar tota l'obra del mateix pintor de nom desconegut per diferents referències (Pijoan, 1971, p. 579).

Precisament, en un moment determinat, l'obra de Ramon de Mur es va associar al Mestre de Sant Jordi; malgrat tot, després de diferents estudis i recerques, el retaule de Guimerà es confirmà com a obra de Ramon de Mur. Segons Alcolea (1982), la

seva activitat pictòrica s'inicià, documentalment, l'any 1402, amb les primeres pintures executades per fer el retaule de Guimerà.

Si bé, tal com s'ha dit, no es coneix el contracte del retaule, tenim dades documentades sobre com fou el seu sistema de pagament: la recollida d'almoines, de censos i de servituds, entre els anys 1402 i 1412, que van permetre ajudar a pagar-lo i que han fixat, segons Capdevila (1927, p. 31), una definitiva i certa cronologia.

1. Els moments socials, demogràfic i econòmics abans de l'arribada de Ramon de Mur a Guimerà i a Tàrrega, en les darreres dècades del segle XIV

1.1. Ens trobem en ple període medieval

Tàrrega havia assolit una etapa de certa esplendor en la primera meitat del segle XIV amb una bona vitalitat demogràfica, però aviat arribaren els moments difícils. Tanmateix, després dels anys de males collites, iniciats amb el que s'anomenà *mal any primer* del 1333, aviat es deixaren sentir a Catalunya els estralls de les pestes (Novell, 1985, p. 69).

En aquest moment, cal tenir present que les primeres xifres contrastades dels fogatges de mitjan segle XIV donen fe de les causes de la seva irregular demografia: els moviments de població, els despoblaments, les èpoques de sequera, les guerres, els anys de gana, les pestes i els anys de misèria són l'índex en què es reflecteix la vida social i econòmica d'un poble (Vilar, 1964, p. 169).

Si ens movem al començament del segle XV, amb la base demogràfica i econòmica descrita, tenim un moment per poder preguntar com es va prendre la decisió, després d'haver fet un nou temple gòtic, d'encomanar un nou retaule a un gran pintor. En aquest punt, a fi i efecte de poder entendre aquesta petició, es fa necessari saber els trets més importants de la població de Guimerà.

Com a fet a recordar, atenent als escuts gravats en els capitells de la façana de l'església, se'ns dona una cronologia d'entre els anys 1325 i 1350. Tenim referències en la construcció del campanar que donarien una data de l'any 1384, quan es va posar una primera campana provisional en una espadanya. L'altra documentació, amb totes les obres acabades, correspon al 1435, quan es parla de la compra de dues campanes (Puig, p. 91-96).

Torre de guaita
del castell de Guimerà.

Església gòtica
acabada al segle XIV
on Ramon de Mur
va pintar el retaule
de Guimerà.

1.2. Com eren Guimerà i Tàrraga abans d'arribar Ramon de Mur?

Hem d'apuntar, doncs, cap a finals del segle XIV, quan es va encomanar el retaule per a l'altar major de Guimerà a Ramon de Mur, que molt aviat va obrir les portes del taller a la vila closa de Tàrraga. Estem convençuts que, si el pintor hi va viure força anys –creiem que uns trenta-cinc–, va tenir temps de conèixer la ciutat i la comarca, d'anar pel «camí reial» travessant la vila de Tàrraga de punta a punta, o sigui, des del portal de Sant Antoni fins al del Carme o el d'Agoders, i viatjar a Barcelona o a Lleida per qüestions de feina o per visitar altres amics artistes.

En aquests moments, és important poder observar les interrelacions entre Tàrraga i els senyorius de la comarca. Encara que els senyors de Tàrraga fossin els senyors de Barcelona, Guimerà sempre va tenir un senyoriu propi. Si bé en alguns casos eren el rei o el seu governador general els qui hi exercien la justícia, sabem que l'any 1395 Ramon Alemany de Cervelló, cavaller, camarlenc del rei Pere III, hi exercia de justícia. Aquest personatge era de la família dels Alemany i Cervelló, senyors de Guimerà, i, segons Serret (1982, p. 353), es fa constar, en referència a Tàrraga, que «els malefics i excessos s'han de corregir i castigar». En un altre moment, Segarra (1984, p. 211) cita a fra Guillem de Guimerà, lloctinent del governador, que va escriure al veguer de Tàrraga per haver estat privat en un litigi –l'any 1370– contra els llocs

de l'orde de l'Hospital. Textualment, diu el rei Pere III, des de Tarragona: «Ha manat a fra Guillem de Guimerà que no es posi d'ara en endavant en cap qüestió dels de Tàrraga». Aquest personatge fou gran prior de l'orde a finals del segle XIV i el seu sepulcre gòtic resta al Museu Diocesà de Tarragona (Serret, 1982, p. 292).

El mateix rei confirmà, des de València –18 juliol de 1369–, «els paers, jurats i prohoms de Tàrraga han pregat que es digni confirmar tots els privilegis d'Aragó que els predecessors seus han concedit a la vila de Tàrraga». A més, recordem que, «després d'haver estat uns anys del comte de Trasca-marà i, per cert temps, del noble Felip de Castro», cal dir que aquest noble era senyor de Guimerà –1366-1371–; una altra relació la tenim en aquest mateix document, on signen, com a *testes sunt*, «Dalmacius, vicecomes de Rochabertino, i Petrus Galcerandi de Pinosio», ambdós del llinatge de Guimerà (Serret, 1982, p. 265). Un altre fet a destacar en aquells moments en què Ramon de Mur es trobava a Tàrraga era que, «per raons d'ésser Felip de Castro senyor de Tàrraga i de Guimerà, Pere III no vol que Tàrraga sigui empenyorada pels grans deutes contrets per Guimerà, perquè aquella ciutat és de regalia i propietat seva» (Piqué, 1986, p. 116).

En aquests anys, i encara dins dels problemes polítics i les dependències de Tàrraga, Planes (1985, p. 17) confirma que, «per acabar-ho d'adobar, l'any 1366, els targarins

han de tornar a gratar-se la butxaca per emmurallar totalment la vila», fet que també passarà a Guimerà, ja que és moment de defensar-se i construir nous panys de muralles, amb més despeses i nous jornals a «joves».

Un altre fet negatiu que podem recordar a l'entorn de l'any 1395 fou que la vila de Tàrrega «s'anava despoblant d'homes grans i de gent treballadora». Tants eren els problemes que les autoritats demanaren rebaixar el nombre de consellers i de prohoms de la vila, ja que no es podien trobar prou homes per ocupar els llocs de paers i demés càrrecs (Segarra, 1984, p. 244). Malgrat tot, segons la història local, «els targarins eren considerats homes rics, nobles, honrats i complidors amb tota classe de deutes» (Segarra, 1984, p. 219). Segarra ha reflectit també com un fet molt curiós que «en la vila hi ha gran falta de savis»: davant de la necessitat de professionals, els paers anaren Lleida per tal de buscar un metge que volgués establir-se a Tàrrega, així com un advocat. Són implicacions de les mancances culturals i educatives de la Tàrrega d'aquell moment. Observem, però, les influències i mútues referències entre Tàrrega i Guimerà en el moment de l'arribada de Ramon de Mur per fixar-hi la seva residència.

1.3. *La vegueria de Tàrrega i la seva demografia*

Segons fonts documentals, pel que fa a la població, hem de recordar que fins al segle XIV no estaven registrats els fogatges, o sigui, els llistats demogràfics. Amb tot, podem pensar que en el moment d'acabar l'església gòtica, vers l'any 1350, i de fer el retaule, entre els anys 1402 i 1412, la població de Guimerà que hi havia a l'entorn de l'acròpoli —el castell, l'església romànica i els carrers del recinte emmurallat— passava poc del mig miler d'habitants.

Al començament del segle XV, per tal de situar-nos en un espai, cal recordar que la vegueria era el territori en què s'estenia la jurisdicció d'un veguer i que la comprenien diferents pobles i ciutats. Entre els segles XIV al XV, el territori dependent de Jaume II de Catalunya i l'Aragó era dividit en vint vegueries. La vall del Corb, on està ubicada la vila de Guimerà, des de Santa Coloma de Queralt fins a Belianes, pertanyia a la vegueria de Montblanc, segons està documentat l'any 1304. Amb tot, s'ha localitzat que, en assenyalar els límits de la vegueria de Tàrrega, l'any 1329, es diu el següent: «Eix als Exaders e compren sent Martí, e va

entro a Vallfogona e compren Guimerà, e torna, daqui en la, per la serra en tro deusça Mora el terme de Tayadell» (quadern de paper conservat a l'ACA, perg. orig. bossa I, n. 27 AMT).

Tenim constància dels fets naturals que confirmen els mals anys dels segles XIV i XV. Així, Piqué (1986, p. 88-92) descriu en unes notes el següent: 1416-1422, plaga de llagosta que afectà a Santa Coloma i la rodalia de Comalats; 1348, amb la «pesta negra», la població de Catalunya va quedar reduïda al 50%; 1346, forta inundació; 1410, nova plaga pestífera circumscrita a Catalunya; 1428, terratrèmol, convulsió general a tot Catalunya que a la Segarra es manifestà arruïnant els castells de Sabella, a prop de Guimerà; 1427, moviments orogènics que es van començar a sentir el febrer, amb una intensitat d'entre el 8 i el 9 a l'escala de Richter; 1428, l'episodi va culminar amb el terratrèmol de la Candelera, el 2 de febrer, d'intensitat 9, que va arribar a fer destrosses a Barcelona, Lleida i Cervera —aquest terratrèmol va deixar esquerdes a l'església i en algunes façanes del carrer de la Goleta de Guimerà.

Així, podem concloure que a Tàrrega, segons Planes (1985, p. 17), l'evolució demogràfica «sembla entrar al segle XV molt disminuïda de població, a curt termini per les crisis de les acaballes del segle XIV i les primeries del XV, a llarg termini per la recessió general començada l'any 1348». A poc a poc, durant la primera meitat del proper segle, sembla que es confirma la recuperació de la població i de la seva afeblida economia.

1.4. *Abans de l'arribada de Ramon de Mur a Tàrrega i Guimerà*

El lloc de Guimerà, que era del noble Felip de Castre, segons el fogatge dels anys 1365-1370 (Iglésies, 1962) està fixat en cent cinquanta-dos focs, que corresponen a uns sis-cents vuit habitants, i estava assignat a la vegueria de Tàrrega. Per poder-lo comparar amb altres poblacions de la comarca, tenim que a Verdú se li atribueixen cent setanta-cinc focs i a Tàrrega, quatre-cents vint-i-sis. Un fet notable ha fet revisar les dades demogràfiques, ja que el fogatge de l'any 1378 assigna a Guimerà cent setanta-quatre focs, que corresponen a set-cents habitants. Amb tot, cal constatar que la població de Guimerà, en la segona meitat del segle XIV, havia tingut també una important davallada per la incidència de la pesta negra, que va fer estralls de mortaldat als països de la Corona d'Aragó a partir del juny

Portal de Tàrrega
per on passava Ramon
de Mur per anar per
Verdú a Tàrrega.

Plaça Major
de la vila de Guimerà.

de 1348. Segons Novell (1985, p. 69), es calculen defuncions del 30% al 40% als pobles de d'Urgell.

Si seguim l'estudi comparatiu dels fogatges i segons un document d'un manual del notari cerverí Jaume Ferrer —1387-1393—, podem comentar un llistat dels habitants de Guimerà l'any 1390 (Llobet, 1983, p. 27-32), quan el poble tenia, segons els possibles caps de casa del document, cent vuit focs i no els cent setanta-quatre citats. Aquesta possibilitat confirma també la pèrdua de població que comenta Capdevila (1927): «Els senyors de Guimerà, com la major part dels senyors feudals, abusaven dels seus vassalls d'una manera injusta, ja sigui augmentant-los els tributs, ja sigui multiplicant-los tota mena de servituds. En aquests temps, la vila de Guimerà havia minvat dues terceres parts, tota vegada que dels tres-cents pagesos que conreaven aquell terme en la centúria anterior, llavors solament en podien comptar un centenar; no obstant, els impostos no havien estat rebaixats». Aquestes dades revisades confirmen, segons Farré (2006, p. 1), una davallada semblant a Tàrrega —54,2%—, Cervera —54,1%—, Verdú —26,9%— i Guimerà —28,9%.

Un altre document recent dels habitants de Guimerà l'any 1460, segons Llobet (1998, p. 106-111), confirma que en aquell any hi havia cent trenta caps de casa, que es correspondrien a unes cinc-cents vuitanta-cinc persones.

Com a fet testimonial, cal fer també esment a partir d'aquest mateix document que Guimerà estava endeutada amb Davi Benaçaya, un metge jueu de Tàrrega. El deute era de 200 lliures i els guimeranencs acceptaren pagar 12 lliures cada any per família, segons el llistat dels caps de casa del 1460 publicat en aquell escrit. Per fer-nos una idea del moment que passava Guimerà, hem de pensar que, a més d'haver pagat a terminis el retaule de Ramon de Mur —1410-1412—, el

batlle Joan Corbella va condemnar a la Universitat de Guimerà i als habitants d'aquesta a pagar, uns anys després, el deute al jueu, amb data de 10 de juny de 1460.

1.5. *Els camins que podria recórrer Ramon de Mur*

Per a Ramon de Mur, els petits viatges de Tàrrega a Guimerà sempre passaven per Verdú. Així, consta que Tàrrega va rebre una assignació del rei Pere III per construir un pont sobre el torrent, ja que «en temps de pluges es fa impossible passar» (Serret, 1982, p. 139). Cal fer constar, doncs, les precaucions de Ramon de Mur cada vegada que anava a Guimerà, especialment en temps d'aiguats, per les dificultats per passar sobre el pont de l'Ondara —o de sant Agustí—, ja que, segons Segarra (1984, p. 317), moltes vegades estava ensorrat.

1.5.1. *El pont de Sant Agustí*

Aquest pont gòtic comunicava el raval de Sant Agustí amb el carrer del Migdia i formava part «d'un procés de reurbanització de la ciutat que va tenir lloc en el segle XIV» (Cots, a *Nova Tàrrega*, 19 gener 2007). Així, es podia continuar pel camí vell de Guimerà o pel de la partida dels Ballesters o de la Bovera: tots arribaven a Guimerà. L'estada de Ramon de Mur a Tàrrega i Guimerà també li va permetre fer un seguit d'anades i tornades a Tarragona, la seva pàtria, cosa que el va fer conèixer la ruta que es recordava des d'època romana per comunicar Tarraco —Tarragona— amb Ilesso —Guissona. Era un trajecte molt freqüentat i un camí per anar de la costa a la muntanya. Per les informacions rebudes, Guissona era, en època romana, una ciutat molt important de les terres de l'interior que es comunicava directament amb Tarraco. La ciutat d'Ilesso superava en extensió a la de Barcino i podia tenir uns quinze mil habitants; per les darreres recerques arqueològiques, es pot datar la seva fundació vers l'any 100 aC.

Pont gòtic

per on passava Ramon de Mur quan venia de Tarragona, destruït en la darrera guerra.

1.5.2. *La font dels Romans*

Cal dir que Tàrrega i Verdú tenien els seus litigis. Segons Segarra (1984, p. 81), es deia que «Verdú és carrer de Tàrrega i per això ha de contribuir a fer arreglar i netejar les fonts de la vila, com la font dels Romans, a l'altre costat de l'Ondara, que era la més concorreguda en les primeres dècades del segle XIV i de la qual els antics veïns de la vila se servien per beure i guisar. Les despeses de conservació eren molt cares. Per la fondària, s'inundava amb freqüència per les vingudes de l'Ondara».

Per a Tous (1978, p. 11), el nom de la font dels Romans té l'explicació següent: «Per ésser aquests els qui la canalitzaren fins a Tàrrega des dels camins de les Garrigues». Cal pensar que Ramon de Mur va haver de passar moltes vegades a prop d'aquesta font per anar a Guimerà pel camí vell de Verdú. L'estada de Ramon de Mur a Tàrrega i Guimerà li va permetre fer un seguit de viatges a les diferents poblacions on va deixar part de la seva obra, com Cervera, Santa Coloma de Queralt, Granyena, la Guardiola, etc.

Segons les notes de Segarra (1984, p. 215), a més dels contactes «comercials», sobretot pel peix, era molt necessari, en la baixa edat mitjana, dins del fet religiós generalitzat, poder accontentar els clients que feien dejuni

durant la quaresma. L'arribada del peix des de la costa passava, gairebé sempre, pel camí vell de Verdú. Les motivacions religioses feien dels monestirs cistercencs un clar motiu d'aturades i contactes.

1.6. *Un procés econòmic i social i moments de gran crisi*

Ha quedat com a testimoni molt curiós la descripció de com es podria trobar Ramon de Mur, ja que, en aquella època, Tàrrega i comarca patien una gran misèria a causa de la sequera, a més d'un seguit de circumstàncies adverses que s'aplegaren totes alhora: collites, epidèmies, una plaga de llagostes, etc. Malgrat tot, els camperols d'Urgell —i de Tàrrega com a capital— no tenien una altra obligació senyorial que pagar els censals amb què tenien gravades les terres que posseïen.

Precisament en aquells *mals anys*, com que moria molta gent a causa de la misèria i de la persistent pesta, Tàrrega era una vall de llàgrimes, principalment entre els pobres. Amb tot, Segarra (1984, p. 220 i 234) precisa que els qui ploraven als rics eren gent llogada i que no ho feien de manera tan. Quedà escrit que «es prohibeix plorar en els enterraments». Un marc de costums que era contemplat amb la mirada d'un artista i que podia ser reflectit en els seus retaules.

1.6.1. Temps d'inseguretat

Com a principi conegut en el món de la baixa edat mitjana, cal creure que, en aquells anys, no hi havia gaire seguretat, especialment de nit, ja que els carrers eren prou foscos i els vilatans havien d'anar amb un llum —una llanterna o una teia. Pel que feia a la llum de l'interior de les cases i els tallers, era un bocí de drap sucacat amb oli. Anys més tard, s'usà la cera per al culte i, temps després, s'acabà imposant a les cases. Imaginem el taller de Ramon de Mur, que podria estar situat a la vila closa de Tàrrega, a l'entorn del carrer de l'Estudi o algun altre entre el carrer Major i el riu Ondara: recordem que les cases eren, pel general, petites, senzilles i poc consistents, amb parets de pedra, bigues de fusta i teulades suportades per canyissos.

1.6.2. Carrers i muralles

Ramon de Mur va poder observar que alguns dels carrers de Tàrrega i de Guimerà tenien els mateixos noms: portal de la Font, carrer de les Piques —per ser lloc per abeurar els animals—, mur de l'Abegurador; carrer del Migdia, carrer del Castell, etc.

També cal comentar que tant a Guimerà com a Tàrrega, a mitjan segle XIV —1367—, era moment de fortificar la vila closa: la primera cosa que es volia emmurallar era el castell i, encara que l'obra valgués molts diners, recordem que hi havia molts jornals per « fer joves » (Segarra, 1984, p. 182).

1.6.3. Fires i mercats

Cal esmentar que, en aquells temps, les fires i els mercats eren importants actes socials i econòmics, tant per les trobades com pels tractes que s'hi feien. També cal dir que, en alguns moments, calia amenitzar aquests esdeveniments festius amb la música més adient. Aquest fet confirma que, l'any 1361, vinguessin de Tarragona tres trompeters i un flautista —i cal afegir que, atès que vestien humilment, els regalaren roba perquè es fessin vestits adequats per a aquells dies de festa (Segarra, 1984, p. 215).

Observem que, en aquests temps, els músics —i també els animadors— rebien el nom de *joglars*. A Guimerà hi ha constància de personatges com Guillem Castelló, joglar i músic, *trompador* —o virtuós de la trompa—, que va actuar durant sis dies a Cervera, l'any 1423, amb Bernat de Tarroja, també *trompador* de Guimerà, amb motiu de la celebració de l'arribada victoriosa del rei al Principat

El portal de Tàrrega, amb els escuts dels Alemany i Pinós, comunicava el carrer Major amb el de la Capella.

Portal de cal Minguella. Racó medieval.

Pont gòtic. Punt de trobada de la via romana que anava de Barcino a Ilerda per la vall del Corb.

des de Nàpols. També l'any 1437 es parla de Pere Sabater i Jaume Borrell, tamborers, ambdós de Guimerà (Farré, 2006, p. 99). Podem imaginar fàcilment creatives escenes per ser representades per Ramon de Mur.

Precisament, podem dir que la comarca estava molt ben recomanada tota vegada que tenia una forta atracció i contactes amb els mercats i les fires del seu entorn. Cal recordar que Tàrrega era una bona plaça mercantil i firal des que Jaume I, el dia 8 de març de 1242, concedí la celebració de fires (Segarra, 1984, p. 72).

A la comarca també cal esmentar la fira de Verdú des de l'any 1378, concedida per Pere III el Cerimoniós, que havia de començar el dia de Sant Marc —25 d'abril— i que durava deu dies; a més, Verdú també tenia el privilegi de celebrar un mercat cada dimecres (Boleda, 1994, p. 147).

Tanmateix, la comarca fa un bon ús dels contactes amb el rei Alfons V i, així, el dia 16 de maig de 1417, a més de la que s'hi celebrava

Absis de l'església construït a partir de 1865 que va motivar l'haver de desmuntar el retaule de Ramon de Mur i pas pel seu trasllat a Vic.

Ramon de Mur va poder conèixer el **monestir cistercenc de Vallsanta**, ple de vida monàstica, en la seva estada a Tàrrrega i Guimerà. També va poder visitar el santuari i primer **monestir de la Bovera**.

amb privilegis reials, se celebrà cada any a Tàrrrega i perpètuament un retorn de fira que durava onze dies (Segarra, 1984, p. 247).

Vilagrassa va obtenir també el privilegi d'una fira anual l'any 1301 i el mercat setmanal l'any 1328 (Segarra, 1984, p. 27-29).

D'altra banda, cal afegir que Guimerà també tindrà els seus privilegis de fires i mercats: Jaume II d'Aragó li havia concedit un mercat setmanal el dia 18 de juliol de 1294 (Gonzalvo, 1994, p. 7); el rei Alfons V d'Aragó confirmà el reconeixement del mercat setmanal el dia 22 d'abril de 1417, i el rei Carles I, el dia 19 de gener de 1526, signà les dues fires atorgades pel seu avantpassat Alfons V el Magnànim (Galobardes i Segarra, 1995, p. 62-73).

De ben segur podem suggerir que Ramon de Mur va visitar aquests mercats comarcals com a bon motiu per prendre notes per a les seves pintures.

1.6.4. *Menestrals, pagesos, artesans, etc.*

Pel que fa al treball, tenim constància que la població, d'un miler d'habitants, estava for-

mada per un 53% de pagesos, un 15% de burgesos, un 27% de menestrals, un 4% de clergues i un 2% de jueus. Consta una primera referència reconeguda per la qual Tàrrrega mostra tenir necessitat de mestres, metges i advocats.

Segons va escriure Segarra (1984, p. 234), ha quedat documentat que l'escola ja funcionava des del segle XIV; el problema era com pagar-ne les despeses de funcionament. Els mestres dels minyons del segle XV vivien del que rebien dels alumnes, i la mensualitat que cobraven depenia de la classe d'ensenyament que donaven només «als infants i joves de sexe masculí». Les noies només tenien una obligació: saber cuinar, fer mitja, cosir i casar-se. «Així doncs, per a les dones esdevenia innecessari saber llegir i escriure». Tenim documentat que, durant cinc anys, no hi havia hagut ensenyança a Tàrrrega. Tanmateix, consta que s'hi presentà el reverend fra Gasset, que, sota determinades condicions, prengué el càrrec l'any 1444 per la quantitat de 50 florins anuals. Després seran 200 florins el que pagaran entre la Universitat i els estudiants (Segarra, 1984, p. 264-265).

Tot i això, als capbreus consta que obradors, forns, botigues i molins de tota mena abundaven des de la muralla de prop del riu Ondara fins al carrer de Falcó —o del Carme.

En aquest punt, podem pensar que Ramon de Mur es podria incloure com un dels objectius de Tàrrrega, ja que també hi havia demanda d'artesans i homes de carrera. Així, consta que, quan un bon artesà volia deixar la vila, preparaven tots els mitjans per tal que no ho fes.

Pel que fa al món dels menestrals, es parla dels ballesters, els espasers i també de les teuleries situades al nord de Tàrrrega, tal com també estaven situades a Guimerà.

Hem de dir que en cap moment es parla de retaulers, de pintors o de tallers d'algun artista.

1.6.5. *L'agricultura*

Si tenim en compte que més de la meitat de la gent de Tàrrrega i comarca es dedicava a l'agricultura, això explica que ens trobem en un entorn molt ruralitzat. Si hi havia alguna petita indústria, aquesta treballava a l'entorn de l'agricultura, com ara els molins de grans o molins fariners —a la vall del Corb se'n citen uns cinquanta-dos, des de Llorac fins a Belianes, molts d'ells amb nom propi (Piqué, 1986, p. 84).

Portalada romànica
del Palau dels
Marquesos de la
Floresta a Tàrraga.

**Plaça d'en Mateo
o de Sant Antoni.**

Plaça Major
de la Tàrraga
medieval.

Porxos del
carrer del Carme.

A Tàrraga, com a tota la comarca, la collita més important era la dels cereals, i no cal dir que el moment decisiu de la collita era els dies de la batuda. Resulta que, en plena obligació urgent d'ajudar a emmurallar la ciutat, «el gra es deixava per batre, cosa que perjudicava als targarins», diu el cronista. Però el més afectat era el rei, que no podia rebre el blat estipulat per la batuda. Per això Pere III escriu —el 30 de juliol de 1367— al veguer de Tàrraga manant-li que deixi batre als pagesos «i que després tornin als treballs dels murs» (Segarra, 1984, p. 186).

Cal afegir que els productes agrícoles gairebé són els mateixos de les darreres generacions de pagesos i que també consten alguns teixidors de lli i de cànem. La vinya tenia importància fins al punt d'esdevenir un centre vinícola tal com recorda la partida de Xercavins, entre Tàrraga i Verdú.

Creiem que, si els pagesos representaven un 50% dels habitants, devien ser el centre i la preocupació de bona part de la societat medieval.

1.6.6. *Les forques*

En aquells moments socials i polítics de l'edat mitjana, a causa d'un cert malestar, la forca era un espai situat en moltes poblacions com a símbol de temor i de justícia. Aquestes forques, instaurades en diferents viles, tenien els seus detractors. A Tàrraga estaven situades «al camp de Sant Joan, dins de la vila —als peus del castell, a prop del carrer d'Urgell. En un moment determinat, l'any 1353, es demana al rei que faci en-

derrocar i treure les forques» (Segarra, 1984, p. 169). A Verdú, segons el rei Pere III, que hi tenia el dret de justícia l'any 1342, consta que es podien erigir forques per a la pena capital i *castells* —pals—, on eren lligats els ajusticiats a càstig menor o a passar vergonya (Boleda, 1994, p. 104). A Guimerà queda el record de la pedra on es posava la forca o el pal, situada a la serra de davant del castell. El temor, la por i la inseguretat residien en una puntual justícia administrada pels senyors, que tenien comprat el dret de «mer i mig imperi» a fi de poder actuar amb tota la força. Cal pensar que aquests temps d'inseguretat els podia haver viscut el pintor en les llargues estades a Tàrraga i Guimerà.

2. L'època de la vida de Ramon de Mur a Tarragona, Tàrraga i Guimerà —1390-1435— i el temps en què es va poder contemplar el retaule —1412-1865—

En plena època medieval, els retaules eren obres d'art amb motius i escenes religioses formades per un conjunt de taules pintades amb escenes de la Bíblia. El seu ús, però, no es va generalitzar fins al segle XII i, ja en el segle XV, la seva producció va ser molt abundant i motiu de devoció per part de tot el poble.

2.1. *Els senyors de Guimerà*

Amb poques dades contrastades, podem deduir que els anys d'estada de Ramon de Mur a Tàrraga foren entre el 1375 —o abans— i el 1435; les aturades puntuals a Guimerà, les visites i les estades curtes es

poden datar entre els anys 1395 i 1415. Podem imaginar quin era el mitjà de vida d'aquells moments i per això hem de conèixer les possibles implicacions dels senyors del castell i de les ajudes de certs protectors de les arts.

Ens trobem en els temps de Guerau Alemany i Guerau de Rocabertí —1343-1366— senyors de Guimerà, que havien començat a construir un nou temple gòtic, ja que havien heretat el castell i el senyoriu a través de la seva filla Francesca, casada amb Felip de Castre. Segueix la història de Guimerà amb el matrimoni d'Aldonça de Mur amb Bernat Galceran de Pinós i de Fenollet —1371-1425. Durant aquests anys —no sabem ni com ni quan—, el pintor Ramon de Mur va rebre l'encàrrec de fer el retaule per a la nova església.

2.2. Qui va inspirar i impulsar el retaule

El teòleg i bibliista A. Puig, que fou rector de Guimerà, ha fet un estudi de cadascuna de les taules del retaule i proposa que, davant d'aquesta gran obra, s'han d'entreveure tres protagonistes: l'inspirador, l'autor i l'impulsor. Ara en tenim molt clar l'autor, que des del 1938 ha estat identificat amb Ramon de Mur, però encara es parla de qui fou l'ideòleg o l'inspirador de l'ordre de la temàtica bíblica que molt bé identifica Puig, que fa constar el següent: «El disseny conceptual és d'un personatge anònim, però havia de ser algú amb coneixements teològics notables». Descriu com una possible imatge «un frare amb un hàbit blanc», un frare mercenari o un dominicà. A més, «resulta versemblant que un expert i un bon coneixedor del text bíblic tracés les línies mestres de la peça, per indicació del rector i dels prohoms de la vila de Guimerà».

2.3. Dalmau de Mur i Cervelló

Pel que fa a qui va donar suport i impulsar aquesta obra, molt bé ho podríem centrar en el cercle mediàtic de Dalmau de Mur, i per això proposem una lectura sobre aquest important personatge. La història hi ha donat una part de raó, i es podrà escriure que, arran del seu mecenatge influent en les primeres dècades del segle xv, es podria fixar l'atenció en la persona de Dalmau de Mur i Cervelló, que entre els anys 1419 i 1430 fou arquebisbe de Tarragona.

Amb aquest pensament, cal comentar que els Dalmau de Mur eren quatre germans i que un d'ells fou la referida Aldonça de Mur, senyora de Guimerà.

El prelat Dalmau de Mur, fill dels barons de l'Albi, nascut a la ciutat de Cervera l'any 1376, va ser rector de Valls, bisbe de Girona —1418—, arquebisbe de Tarragona —1419— i de Saragossa —1430-1456— i canceller de la Corona d'Aragó —1422-1439. En els aspectes artístics, cal recordar que, l'any 1419, va fer ofrena a la catedral de Girona de la famosa Bíblia de Carlemany, que havia adquirit a París quan va anar-hi com a ambaixador d'Alfons V el Magnànim. A Tarragona, va deixar la seva empremta amb el retaule de la catedral, fet per l'escultor Pere Joan. Més tard, el mateix artista serà l'autor de la Seu a Saragossa (Ainaud de Lasarte i Altisent *et al.*, 1992).

Fou molt important en el món de la política i de les arts i coneixia molt bé l'entorn de Cervera i de Tàrrrega, com també la vila de Guimerà. Per tot plegat, podem intuir que era de la mateixa generació i del cercle més proper a Ramon de Mur, si també partim del fet que Duran i Sanpere (1972), historiador i fill de Cervera, ens ho confirma en afirmar que, a l'entorn de Dalmau de Mur, que l'any 1400 tenia vint-i-quatre anys, hi havia una determinada influència artística. Es movia en centres artístics, entre ells el del pintor Pere Serra, que estava treballant al retaule de l'Albi. També hi ha constància que el mateix artista, l'any 1395, pintava el retaule de Clavalls, a prop de Tàrrrega. Així, també podem observar que Ramon de Mur, en contractar el retaule de Vinaixa, es trobava a la població veïna de l'Albi i que, de fet, no es va moure de la zona compresa entre les terres d'Urgell i la Conca de Barberà.

Altres referències a la noblesa són que Agnès d'Alemany, germana de Guerau Alemany, es va casar amb Acard de Mur, un altre germà de Dalmau de Mur.

2.4. Encomanar el retaule

Tots aquests fets podem dir que porten a la visita de Ramon de Mur als nobles del castell, que li ensenyaren l'església gòtica buida de retaule major i recentment acabada. El rector i el vicari li mostraren la gran paret llisa en què hom pensava situar un nou retaule.

El començament del segle xv, malgrat tot, sembla que, a més de les dificultats per tirar endavant les obres, no era un moment gaire optimista per fer un retaule per a la nova església, però hem de donar suport a la idea que tenia uns bons padrins.

I encara aquest fet: Dalmau (1974) deixa entreveure la possibilitat que Aldonça de Mur,

El retaule de Guimerà de Ramon de Mur.

esposa de Bernat Galceran II de Pinós, tingués algun parentiu amb el pintor Ramon de Mur. Amb tot, i coincidint les dades de la vida de Ramon de Mur, per a Duran i Sanpere no sembla prou documentada aquesta relació. Això no obstant, cal pensar que, en aquells moments, Ramon de Mur, fill de Tarragona, ja era conegut com a artista i com a pintor per part de la noblesa i de l'entorn de l'arquebisbat.

També, i per altres raons, s'ha documentat que Ramon de Mur va col·laborar, a més de Mateu Ortoneda, en els tallers d'altres pintors, com ara el de Lluís Borrassà o també el de Bernat Martorell, els més prestigiosos de la pintura del gòtic internacional.

Encara podem recordar, com un fet complementari però molt important per als habitants de Guimerà, que durant el senyoriu de Bernat Galceran es va obtenir del rei Alfons el Magnànim el privilegi de tenir fires i mercats a Guimerà, signat a Segorbe, el dia 22 d'abril del 1417 (Galobardes, 1994, p. 42). Aquests fets podien haver motivat el fet de fer una lectura comparativa de personatges influents i contemporanis de la noblesa a

l'entorn de la Cancelleria Reial i del castell i de l'església de Guimerà. Com a detall històric, trobem que el qui signava com a testimoni en el pergami reial era un tal Gaunus Alemany de Cervelló.

Tal com veiem, són molts els factors que marquen les possibles influències per obtenir els favors pletòrics d'un dels millors artistes del moment, tot pensant en el seu desplaçament des de la imperial Tarraco fins a unes terres poc poblades i amb moltes mancances.

Com a apunt final, està confirmat com a fet rellevant a recordar que Aldonça de Mur residia al castell de Guimerà l'any 1425, després de la mort de Bernat Galceran de Pinós.

2.5. Disseny, continguts i com pagar el retaule

Si ens preguntem quins foren els motius per demanar a Ramon de Mur que pintés el nou retaule, hem d'apuntar que són diversos: a) Guimerà, des del 1154, pertanyia a l'arquebisbat de Tarragona, on vivia el pintor; b) un altre fet és que pogués estar emparentat o relacionat amb els Rocabertí i els Mur, en

aquells moments amos del castell i del senyoriu de Guimerà, i c) encara un altre, més pràctic i necessari, fou el pensament de com omplir el gran espai reservat per a un retaule a l'altar major. Aquesta església, d'una sola nau, sense absis, estava tancava amb aquella gran paret llisa, molt alta i emmarcada amb l'arc ogival corresponent a la nau. Tot plegat indueix a pensar que el recinte, encara que podria tenir un finestral o rosassa a la part alta, tenia poca llum i era una església més aviat fosca i amb necessitat de noves obertures.

Si bé a Guimerà, després d'anys d'obres, s'havia obert la nova església gòtica, encara no estava del tot acabada, ja que faltava completar el campanar i projectar l'acabament de l'absis. De fet, constava que, ja l'any 1384, es parlava d'una campana per a l'espaldanya interina i que, el 1435, ja es completava amb la compra de dues campanes per acabar l'obra del campanar.

Podem intuir que, sobre l'any 1401, el senyor del castell, el rector i el vicari de l'església, juntament amb els representants del poble, els jurats i els prohoms, es decidiren a preparar-ne i aprovar-ne el projecte. Molt aviat es dedicaren a concretar el moment per redactar un precís i estudiat contracte del retaule.

A l'hora de tractar els continguts temàtics del retaule, sembla versemblant, per les escenes documentades de totes les taules, que no hi van haver motius imposats i tampoc escenes obligades sobre fets de la religiositat de Guimerà: totes les pintures remetien a determinades escenes de l'Antic i el Nou Testament. Normalment, tal com succeeix en els contractes de Vinaixa, Gran-ya i Santa Coloma, els jurats consensuaven diferents tipus d'escenografies referents als sants o patrons del poble. Aquest fet pot implicar que van deixar via lliure a la creativitat i la llibertat de Ramon de Mur, ja que en el contracte no figura cap tema del territori. Tenim breus referències de la necessitat d'endegar una campanya popular per al pagament del retaule i cal pensar que li exposaren la necessitat d'uns dibuixos previs del projecte, el preu i, sobretot, la possibilitat de pagar-lo a terminis. Així, segons el llistat de les persones que l'any 1390 habitaven Guimerà, es tracta de gairebé tots els caps de casa de la població. En primer lloc, són citats els dos síndics, els quatre jurats i, a continuació, algunes persones més. Un altre document del 1460 confirma que el Govern municipal es trobava encomanat a tres persones, anomenades jurats, les quals eren

assistides per un Consell General format per seixanta caps de casa de la població (Llobet, 1998, p. 106-111).

D'aquesta manera, podríem consignar els personatges que mantingueren les primeres relacions amb Ramon de Mur, que foren Bernat Gener, vicari; Pere Sabater, rector — entre els anys 1380 i 1404—; Jaume, rector — entre els anys 1404 i 1433—, i Ramon Bonarat, batlle. Els dos primers també actuaven com a notaris i el tercer era el representant del senyor, que, tal com hem dit, era Bernat Galceran de Pinós.

2.6. Guimerà, terra de monestirs

L'estada de Ramon de Mur a la comarca li va permetre saber que Guimerà es trobava al bell mig d'una terra de monestirs i de nuclis medievals a la vall del Corb. Ramon de Mur podria haver seguit els itineraris pels pobles i castells per sentir el cant gregorià tot contemplant l'art romànic i gòtic.

De tota manera, durant el segle XII s'aixecaren nombrosos castells de defensa i d'atac, i els comtes començaren a conquerir enclavaments bàsics, com els de Cervera, Tàrraga, Guimerà i Ciutadilla. Sota aquestes circumstàncies, els camins que comunicaven aquests llocs eren espais de reconeixement cultural, polític i religiós.

Així, podem demostrar que les relacions anaven de Vallbona de les Monges a la Bovera i Vallsanta, passant per Rocafort, Nalec i Ciutadilla; una altra seguiria la ruta per anar al monestir del Pedregal per Rocafort, Verdú i Tàrraga; una tercera via seguiria, de Guimerà a Verdú, el camí per anar de la Bovera i Vallsanta al Pedregal (Sanfeliu, 1989, p. 11-16).

Una tasca de repoblació cristiana d'aquelles terres, mitjançant privilegis i cartes de franquesa, s'estengué al llarg del segle XII. En aquest període cal situar, doncs, el naixement de les nostres viles. Precisament en aquests espais, els comtes encarregaren als monjos i les monges de l'orde del Cister la tasca de dirigir la repoblació de les noves terres i de la ramaderia. Així, més al sud de la Catalunya Nova, s'erigiren Poblet i Santes Creus.

A més, de la fundació, en el segle XII, del monestir de Santa Maria de Vallbona, en resulta una atomització de cistercencs, essent la nostra comarca d'Urgell la que va concentrar un major nombre de dirigits per Vallbona: el Pedregal, la Bovera i Vallsanta, que

La creació d'Eva del costat d'Adam.

ajudaren a assentar la població en els territoris i a cristianitzar les terres, juntament amb les noves parròquies i bisbats restituits (Gonzalvo, 2003, p. 2).

Podem entendre que la vida d'un pintor passava per moltes hores al taller i també que tenia la necessitat de dur a terme, sovint, viatges per observar les seves obres i per contactar amb nous promotors.

2.7. Qui eren Ramon de Mur i l'escola de Tarragona?

Cal considerar que, si bé no ha estat localitzat el contracte del retaule de Ramon de Mur de Guimerà, amb tot, podem agrair que s'hagi conservat documentació de les obres realitzades que ha permès completar la investigació sobre la seva vida.

Així doncs, recordem que, si a Catalunya el retaule va tenir la mateixa utilitat didàctica i de transcendència que el vitrall a França, es confirma que els artistes necessitaven espai per explicar i mostrar les biografies de Crist, de la Mare de Déu o dels sants. Aquesta manera d'ensenyar va fer augmentar les dimensions de les obres, tal com podem observar en el cas del gran retaule de Ramon de Mur a Guimerà.

Podríem justificar que cap al 1400 fos el moment de l'arribada de Ramon de Mur a Guimerà, tenint clars els conceptes del nou estil de la pintura gòtica. Tàrrega va ser un punt de trobada de les noves formes de l'art gòtic català amb les bases de l'escola de Tarragona i de la mà del pintor Mateu Ortoneda. Cap a aquella data, Ramon de Mur es trobava en un moment de la seva maduresa artística i amb prou edat per ser responsable de signar els contractes i de presentar diferents projectes.

A finals del segle XIV, Catalunya era un bon lloc d'encontre d'artistes. Com a antecedents, cal esmentar a Lluís Borrassà, nascut a Girona cap al 1360 i que es va establir a Barcelona, on va morir l'any 1426 (Azcárate, 1990), introduint amb la seva obra l'estil gòtic internacional, que a través de Ramon de Mur es va projectar a les terres de Tarragona i de Lleida.

En aquells moments i en aquestes terres també es parla de retaules a l'entorn de l'anomenat Mestre de Glorieta (*Ars Cataloniae*, 1998), que se situen del 1420 en endavant; també es fa referència a les taules de Mas de Bondia, afins a la producció menor de Ramon de Mur, i que ens recorden que, l'any

1416, pintava el retaule de Granyena. I encara es fa referència igualment a tres compartiments d'una predella que es conserva a Vic, integrats originalment a un retaule de la localitat de la Glorieta —municipi de Pasasanant—, avui al Museu Episcopal de Vic.

Un altre fet artístic a comentar és que l'escultor Jordi de Déu —el nom del qual s'havia canviat pel de Jordi Joan l'any 1385—, que va esculpir un retaule a Vallfogona de Riucorb, molt a prop de Guimerà, l'any 1386 treballava en un altre dedicat a sant Llorenç a la localitat de Santa Coloma de Queralt. Està documentat que, entre els anys 1385 i 1390, estava esculpint la predella del retaule de Sant Miquel de Forès (Besaran, 2001); també consten obres seves al monestir de Poblet —1426—, una creu a Montblanc i treballs a Cervera —1377—, Vinaixa, Vallbona de les Monges i el Vilosell. Hom cita la seva mort vers l'any 1418.

Una singularitat destacable concerneix la col·laboració directa de Ramon de Mur per decorar i pintar el tabernacle de pedra de l'altar a Vinaixa que havia obrat l'escultor Jordi de Déu, «quod ego Jorgius Dei magister, habitator Tarracone», amb data de 17 de març de 1389 (Batlle, 1936, p. 121). Més tard, el seu fill, Pere Joan, esdevindrà l'autor de la creu del Pati de Tàrrega (Minguell, 1996, p. 122) i encara d'altres importants treballs a Poblet —1426— i a la ciutat de Lleida —vers l'any 1436—, segons Manote (1996) i Alonso (1976).

En el segle XV, Tarragona va continuar tenint molta importància i prestigi, tant amb els pintors Ramon de Mur i Mateu Ortoneda com també amb Jaume Huguet —1415-1492—, nascut a Valls i format a Barcelona dins de l'estil flamenc. De la mateixa manera, amb el retaule de Sant Pere de Vinaixa, es confirmen aquests lligams: «Ens donen fonament per afirmar que Ramon de Mur aprengué a pintar al taller d'Ortoneda, però tampoc no podem assenyalar cap relació entre els seus respectius estils». Recordem que Ortoneda va pintar els retaules de Solivella —cap al 1415— i de Cabra del Camp —1424—, al sud de Tàrrega i de Guimerà (Soler, 1929, p. 79-99). Malgrat això, podem pensar que la vida de Ramon de Mur hauria tingut una certa i total independència. Amb tot, una nota de l'octubre de 1433 condició el lliurament de l'època a Ramon de Mur a la voluntat i llicència del pintor tarragoní Mateu Ortoneda, del qual era procurador. Encara amb més precisió podem citar a Batlle (1936, p. 119) a l'hora de comentar les estretes relacions que mantin-

El pecat d'Adam i Eva.

L'Anunciació.

La Nativitat.

gueren aquests dos pintors i que fan pensar que Ramon de Mur fou deixeble d'Ortoneda, especialment durant els primers anys de la seva vida artística.

En aquest entorn d'artistes, Pere Serra havia pintat el retaule de Claravalls —1395— i, anys més tard, seria Jaume Ferrer II el qui obrava el retaule de Santa Maria de Verdú —1434. Totes aquestes obres manifesten la vitalitat dels artistes i dels pobles a l'entorn de Tàrrrega.

En efecte, està documentat, segons Duran i Sanpere (1972), que «la baronia de l'Albi també tenia una bona tradició d'art». L'any 1400, quan Dalmau de Mur tenia vint-i-quatre anys, el pintor Pere Serra, el millor pintor aleshores, pintava el retaule de l'altar major de l'església parroquial de l'Albi. Si volem entendre aquest afany per construir i pintar retaules, hem de precisar que, tal com s'ha dit, eren anys difícils per a l'economia rural i, al mateix temps, moments de creences i pràctiques religioses.

També està documentat que l'obra de Ramon de Mur va rebre influències de centres de València i també de tallers de Morella i de Tortosa, cosa que confirma la formació, els contactes i les influències respecte als principals protagonistes de la pintura gòtica de Catalunya.

2.8. *Ramon de Mur, autor del retaule de Guimerà*

Poca cosa sabem de la família de Ramon de Mur i de la seva vida i obra. Amb tot, podem esbrinar algunes dades i algunes dates sobre el seu entorn familiar a través dels seus contractes. Per a Alcolea (1982), encara que documentalment la seva obra comença amb el retaule de Guimerà, cal tenir en compte que va treballar en obres avui desconegudes en els darrers anys del segle XIV. De la família està documentat el nom del pare, un pintor també anomenat Ramon de Mur i que era fuster, i el de la mare, que es deia Elisenda. En alguns documents se cita el del seu fill pintor, Ramon, que residia a Tàrrrega i que estava casat amb una tal Ramoneta (Batlle, 1936, p. 112-117). La de Ramon de Mur era una família de menestrals resident a Tarragona, on tenia el taller de fusteria. Això ens permet suposar que la infantesa de Ramon de Mur, de la mateixa manera que l'aprenentatge de les primeres lletres, la seva vida familiar i de joventut, es desenvolupà a Tarragona i a l'entorn de la part vella, a la plaça del Corral —avui de la Font.

Tenim documentat que l'any 1412, acabat de pintar el retaule de Guimerà, signa una època a Santa Coloma de Queralt en què es confirmen les dades següents: «quod ego Raymundus de Mur, pictor habitator ville Tàrrège» (Madurell, 1950, p. 207-208).

Entre els anys 1415 i 1419, tindrà lloc l'obra del retaule de Cervera, que suposadament es va pintar al taller de Tàrrrega. La seva residència també està documentada en un escrit datat del 29 d'octubre de 1420, a Vinaixa, en què s'assenyala que Ramon de Mur era «pictor, habitator ville de Taregua» (Batlle, 1936, p. 137).

Un any més tard, també com a resident a Tàrrrega, signa el contracte de la Guardiollada i queda escripturat, segons Segura (1985, p. 27): «amb mi Ramon de Mur, pintor de la vila de Tàrraga».

En l'acta que fa referència a la venda d'una casa a Tarragona de Ramon de Mur, fuster i pare del pintor, amb data de 15 de febrer de 1431, també s'indica el domicili de l'artista com a pintor resident a Tàrrrega: «Ramon de Mur, pintor de Tàrrrega, hereu d'en Ramon de Mur, fuster, signa en nom seu i de la seva mare Elisenda» (Batlle, 1931, p. 125-126).

Així, podem precisar, arran del contracte de Sant Pere de Vinaixa, que s'obliga ell sol i els seus béns —«omnia supradicta promito bonorum meorum»—, mentre que en el document de la Guardiollada, signat l'any següent —1421—, hi obliga també la seva muller: «promet que farà firmar sa muller»; això ens permet pensar que, entre els anys 1420 i 1421, degué mullerar-se, tal volta, molt possiblement, amb una donzella targarina. En l'apartat «Apendix de documents» de Batlle (1936), es consigna que, en una acta de venda de l'any 1431, queda relacionada la seva família en la presentació d'un document: «Quod nos Raymundus de Mur, fusterius et Elicsen, ejus uxor, cives Tarracone ac Raymundus de Mur, pictor, habitator ville Tàrrège eorum filius» (Batlle, 1936, p. 140).

D'aquesta manera, podem confirmar que l'any 1432, en les capitulacions del retaule dels Sants Joans de Vinaixa, fa constar que «per les quals coses obligaria tots els bens [...] e per tot, la dona mara sua e sa muller» (Batlle, 1936, p. 144). I precisant el citat nom de la seva muller, l'any 1434 resta escrit el següent: «Testes. Elicsendis uxor R. de Mur, civitatis Tarracone quondam, et Ramoneta uxor Ri. de Mur, pictoris montis albi», com a referència a tota la família.

Per les obres documentades a les comarques de ponent, sembla que el seu primer contracte fou el retaule per a la vila de Guimerà, una de les primeres obres pintades en el seu taller de Tàrraga. Una característica de Ramon de Mur és que no se li reconeixen deixebles, ja que podria haver tingut el costum de treballar sol o bé amb molt poca ajuda. Això ens porta a suposar que el retaule de Guimerà fou un treball de llarga durada i, fins i tot, podríem pensar que va ser fet en diferents fases. Amb tot, hi ha qui sosté que algunes de les parts del retaule

foren pintades —fet molt corrent— per col·laboradors o ajudants.

En els aspectes creatius i que reflecteixen la seva personalitat, s'ha dit que es confirmen aspectes evolutius i avenços positius de cara als nous moviments renaixentistes, i així es confirma que «el mestre del retaule de Guimerà és un bon dibuixant, que portà més enllà que els seus companys tarragonins les experiències amb el paisatge i les arquitectures, sincerament arbitràries o disbauxades en alguns casos» (*Ars Cataloniae*, 1998, p.

Expulsió del Paradís.

Moisés al Mont Horeb.

Adam i Eva treballant i assassinat d'Abel.

Pas de la Mar Roja.

El judici final de Jesucrist redemptor.

L'Epifania.

El Baptisme.

252). Podem pensar que fou un home treballador, ordenat i complidor en els tractes.

Tanmateix, Farré (1983, p. 122), pel que fa als retaules de Cervera i de Guimerà, afirma: «L'aportació més notable de Ramon de Mur la constitueix el color i l'aprofundit estudi del dibuix. A la vegada sap donar moviment als personatges representats fins a aconseguir escenes amb estudiats fons que donen una gran profunditat als conjunts».

2.9. Podem parlar d'una certa censura?

Un fet molt curiós és la redacció d'unes ratlles en el contracte de Ramon de Mur per al retaule dels Sants Joans de Vinaixa, amb l'observació que els contractants fan al pintor sobre la manera de vestir, que detallen així: «les ymages devotament bé e closes e honestes» (Batlle, 1936, p. 121). Resulta plausible concebre que Ramon de Mur, en la plenitud artística, devia tenir aficions a es-

tudiar i executar figures nues. Per aquest fet, els jurats de Vinaixa, en el contracte, es prevenen prudentment dels seus atreviments a fi i efecte d'evitar certs escàndols de la gent de la seva època. Aquesta descripció confirma que Ramon de Mur, en els anys d'execució del retaule de Guimerà, tenia complerts els trenta anys —o més. Així doncs, en cap moment va tenir problemes sobre la manera de tractar les escenes del retaule. En les escenes de la creació d'Adam

i Eva —i també en l'expulsió del paradís—, «es pot observar com va cuidar molt curosament l'anatomia humana, que domina, així com el seu coneixement i el tractament de forma intuitiva» (Pasqual, 1985, p. 119).

En l'obra de Ramon de Mur es reflecteix el sentiment de les noves tendències i, a fi d'evitar un cert escàndol, se li anotava el tractament de les figures despullades que el retaule demanava. Tanmateix, Batlle sembla

Anunciació de la mort a Maria.

Dormició.

Aparició de la Mare de Déu al Sant Tomàs.

El Sant Sopar.

Pedrel·la esquerra:

Empresonament.

Flagel·lació.

Calvari.

El Sant Enterrament.

aportar subjectives apreciacions del pintor en assenyalar que, «a més de ser considerat un gran artista, era un veritable geni i home d'esperit bohemi i independent, i potser atrafegat també per altres comandes que satisfieien més la seva ambició, anava prenent fama, ensems que de gran artista, de persona informal». Són suposicions, però sembla que lliga més amb aquell esperit bohemi d'artista del Renaixement. Podem pensar, a més, que a Tàrrrega deuria ser molt conegut per tants anys d'estada, i per això sobta que no hi hagi deixat cap obra coneguda o altres empremtes als arxius. No cal dir que, durant les seves visites a Guimerà, era prou reconegut i espiat, tant per la seva possible indumentària com per les seves amagades genialitats.

Segons Duran i Sanpere (1972, p. 140), tot i no aportar-ne documentació i de manera poc defensible, el pintor Ramon de Mur podria haver estat un esclau alliberat —o bé un jueu convers— apadrinat pel cavaller Ramon de Mur, de qui hauria pres el nom. Si que seria més possible i fiable el fet de poder-li atribuir influències amb Dalmau de Mur mentre era arquebisbe de Tarragona.

2.10. *Ramon de Mur, el Mestre de Guimerà, el Mestre de Sant Jordi*

No sabem si durant la seva estada a Tàrrrega i Guimerà fou més conegut com a pintor del retaule o com a Ramon de Mur. Amb tot, passats els anys i amb la seva obra mestra ben fixada al bell mig de l'altar major, va motivar una recerca d'identitat per part dels historiadors de l'art gòtic que no va ser descoberta fins a l'any 1938 per Duran i Sanpere.

En aquest punt, pel que fa a la seva autoria, molts pintors de retaules eren sovint artistes anònims denominats amb el nom del lloc on

es trobava la seva obra més destacada. Això mateix succeeix, per exemple, quan es parla del Mestre de la Cirera, del Mestre de Glòria o del Mestre de Sant Jordi. Pensem, doncs, pel que fa al retaule de Guimerà, que el seu autor era conegut com a «Mestre de Guimerà» —o «manera de Guimerà»— a causa del total desconeixement de qui era. Post (1930) ho va descriure com a «Guimerà style» o també «the manner of Guimerà» quan escriu sobre Ramon de Mur. Tot i així, podem comprovar que el nom de Ramon de Mur no figurarà en la història de la pintura relacionat amb al «Mestre de Guimerà» fins als anys trenta del segle xx (Post, 1930, p. 377-392).

Si bé molts artistes de l'època no signaven l'obra, tenim el retaule de Solivella, realitzat per Ortoneda —avui al Museu Diocesà de Tarragona—, com a exemple d'una obra signada en la qual es pot llegir el següent: «Matheus Ortoneda me pinxit» (Molas, 1916).

Notem, a més, que els tallers dels pintors marcaven les modes i les tècniques. En el cas de Ramon de Mur, aquest centrava tota la seva obra al taller de Tàrrrega; de fet, només consta que l'any 1432 és citat com a pintor de la vila de Montblanc.

2.10.1. *El Mestre de Guimerà*

Un altre artista de la pintura contemporània relacionat amb Ramon de Mur va ser Bernat Martorell, conegut com a «Mestre de Sant Jordi», un dels millors artistes del gòtic català i europeu. Aquest pintor va néixer a Sant Celoni l'any 1390 i va morir a Barcelona el 1452. Curiosament, fou un mestre anònim, reconegut internacionalment amb l'apel·latiu de «Mestre de Sant Jordi» fins que, l'any 1938, es va descobrir la seva identitat a través del retaule de Sant Pere de Púbol, l'única

obra que s'ha pogut documentar de Bernat Martorell, ben emmarcada en el gòtic internacional i que correspon al període de la seva maduresa artística.

2.10.2. *El Mestre de Sant Jordi*

Val la pena remarcar que la taula central del retaule dels Sants Joans de Vinaixa està lligada íntimament amb tota la sèrie de retauls atribuïts al Mestre de Sant Jordi i a la seva escola. Aquesta afinitat plantejava el problema interessant i apassionat de si Ramon de Mur és aquest pintor anònim autor de la bella taula de Sant Jordi del Museu de Chicago o bé si sols és un dels deixebles de la seva escola, de la qual s'independentitzà econòmicament, treballant i signant contractes per compte propi. El professor Post, en estudiar l'obra del Mestre de Sant Jordi, li atribueix les composicions més fines i assigna les altres a deixebles i col·laboradors seus; entre les obres que atribueix a l'escola i no al mestre, hi ha la taula dels Sants Joans.

Singularment, fou Batlle el qui, l'any 1936, va voler identificar a Ramon de Mur amb el Mestre de Sant Jordi, i ho va voler justificar amb una publicació. Dos anys després fou precisament Bernat Martorell el qui fou conegut amb aquest nom. Un altre document, publicat pel seu descobridor, Agustí Duran i Sanpere, després de la troballa arxivística del 1938, fa constar l'any 1437 al document i el nom del pintor, fins aleshores desconegut i atribuït a l'autor del retaule de Guimerà. A partir d'aleshores, Ramon de Mur esdevé el Mestre de Guimerà i capdavanter de la pintura gòtica catalana i el Mestre de Sant Jordi s'identifica amb Bernat Martorell.

En una còpia del treball citat i editat l'any 1936 per Batlle, facilitada posteriorment per

ell mateix, hi ha una nota manuscrita amb posterioritat en què s'assenyala textualment el següent: «Trobat el contracte del retaule de Sant Pere de Púbol —Girona, Museu Diocesà— signat per Bernat Martorell, aquest i no Ramon de Mur és el Mestre de Sant Jordi». Aquest nota està signada i rubricada per Batlle.

2.11. *Ramon de Mur, trenta-cinc anys a Tàrraga*

Cal suposar que, a l'hora de signar un contracte, es passava per la signatura dels jurats i prohoms del poble, tal com consta també en el document sobre la concòrdia signada l'any 1412 a Guimerà, on textualment diu: «Els jurats de la vila i la comunitat de preveres». Gudiol (1955, p. 100) també ens confirma que les obres conservades de Ramon de Mur són de la seva plenitud artística i que podrien correspondre, en una primera fase, al període d'entre els anys 1402 i 1412.

Pel que fa a l'estada de Ramon de Mur a Tàrraga —i si, fins al moment, no podem comptar amb documentació directa d'arxiu—, n'hem recollit una breu nota. Així, llegint a Segarra Malla en la seva *Història de Tàrraga amb els seus costums i tradicions*, volum 1 (1984, p. 215), podem comprovar que només ens cita a un Ramon Mur com a habitant de la ciutat en el darrer quart del segle XIV. Precisant-ho, pel que fa a l'any 1376, Segarra escriu textualment: «La Universitat també organitza els guardians de terme, els anomena *mostassafs*, segons es pot llegir en el mateix *Llibre del Consell*, en relació al celebrat el 20 d'agost de 1376, en què acorden «que es posin dos homes bons per guardians de tot, perquè guardin i inspeccionin el terme i que puguin donar als paers el sou que bé els sembla». No cal dir que aquests personatges eren escollits o triats pels jurats de la vila.

Pedrel·la dreta:

**Crist als Llimbs.
Resurrecció.
Incredulitat de Sant
Tomàs.
Ascensió.**

Posats a fer ordinacions, encara hi fa constatar una altra que diu: «També se'n fa una per organitzar uns caps de «guaita», vigilants, que corresponen als senyors següents». Aquí esmenta diferents noms de targarins i de carrers, entre els quals se citen els següents: «Santes Creus, carrer Belloc i plaça Sant Mateu, Ramon Folquet, Joan de Bell-lloc i Ramon Mur», la qual cosa ens permet formular un seguit de suposicions. Es podria tractar, perfectament, de Ramon de Mur, pare i fuster, que podria haver traslladat el seu taller i estar censat com a habitant de Tàrraga. Si bé no tenim l'any del naixement del pintor, es podria suggerir que hagués nascut a Tarragona, al domicili patern de la plaça del Corral —avui de la Font—, en una data encara per determinar sobre l'any 1355. Això implicaria que, quan li va tocar fer de vigilant, si era ell veritablement, podria tenir a l'entorn dels vint-i-un anys. Es pot suposar que, quan pintà el retaule de Guimerà, es trobaria en la quarantena. Pels noms dels jurats citats, podem comentar que el taller i l'habitatge eren dins del casc antic —o vila closa— de Tàrraga.

És un fet molt curiós per als historiadors que el retaule dels Sants Joans de Vinaixa encomanat a Ramon de Mur tingués unes capitulacions signades el 9 d'abril de 1432 i que, per raons desconegudes, com que no podia complir els terminis contractats, el juliol de 1434 signés un nou compromís. Malgrat tot, la darrera data és del 22 de juliol de 1435, quan Ramon de Mur signà un rebut per l'obra del retaule de Vinaixa. És en aquest moment, arran d'un fet poc conegut o una possible malaltia, que l'obra de Vinaixa hauria estat acabada per Bernat Martorell. Això hauria induït a identificar equivocadament el Mestre de Sant Jordi amb Ramon de Mur. Aquest document ajuda a confirmar que l'any 1435 —o el 1436— és el més confrontat, segons Alcolea (1982), com el de la seva mort.

3. La decisió d'ampliar i acabar l'església, la retirada del retaule a la rectoria, el seu trasllat a Vic amb les restauracions oportunes i la col·locació al museu Episcopal de Vic –1861-1891–

3.1. Un gran retaule

Els contractes formen part del millor arxiu per conèixer les principals característiques de l'obra del pintor de retaules. Així, tot observant la grandesa de l'obra Ramon de Mur, ens convencem que s'hi explanà molt bé i que comptava amb una composició de vint-i-tres escenes. Cal tenir present que possiblement siguin set o vuit les taules perdudes.

Pel que fa a les dimensions de la disposició del retaule unificat, podria haver tingut set metres i mig d'amplada per cinc metres i mig d'alçada. Segons Puig (2007), el retaule «havia d'incloure una trentena de compartiments, amb cinc carrers i tres cases al carrer central. Concretament, el cos del retaule conté vint-i-dues escenes, a les quals cal afegir les vuit escenes de la predel·la. En total, trenta escenes, deixant de banda un compartiment on es representava a Maria amb l'Infant Jesús» (Puig, 2007, p. 2-7).

3.2. Redactar i fer complir un contracte

Amb la lectura dels contractes, observem en els darrers anys en la vida de Ramon de Mur que eren certes les clàusules que imposaven determinades normes signades. Així, per exemple, el fet de no poder presentar i acabar el retaule dels Sants Joans de Vinaixa. Per aquest motiu, podem entendre que, l'any 1434, al final de la seva vida i en la renovació de les darreres capitulacions, Ramon de Mur ha d'acceptar i signar que «pintarà lo retaule per ell promès a fer e a pintar segons en els anteriors capitols ha promès e fermat. E si açò no complia o complir no vulle, fos traydor e bara, a promès costum de Cathalunya e a fur d'Aragó. E que en açò no's pogués acusar per força d'armes ni sens armes». Podem dir que determinades normes fan ús d'expressions com «fos traydor e bara», definitives en cas d'incompliment del pacte.

Segons l'«Apèndix de documents» publicat per Batlle (1936), s'implica la complicitat de tots els membres de la família: «E done en fermança e caució e principals ma Eliscen mare de dit R. E. na Ramoneta uxor sua» (Batlle, 1936, p. 145). Són relacions que confirmen un contracte i condiciona la signatura del document.

3.3. Com pagar el retaule de Guimerà

Puig (1986) ha documentat un bon detall de l'obra del retaule en consignar que el sobrant de l'obra de la trona —1401— va anar destinada a ajudes per al retaule. A més, confirma que el retaule de Guimerà es pagà amb almoines i llegats testamentaris, com també amb antigues causes pies no satisfetes durant els anys que van del 1402 al 1412, tal com es dedueix d'una concòrdia entre els jurats de la vila i la comunitat de preveres, signada l'any 1412 i aprovada pel senyor Bernat Galceran de Pinós i el degà de Montblanc (Puig, 1986, p. 66) (Arxiu Parroquial de Guimerà. Manual de Jaume Torres, rector, any 1412; notes del manuscrit inèdit de mossèn Sanç Capdevila, AHA, Tarragona).

Tant per la pintura del retaule, a causa de la seva mida, com per la quantitat de taules a pintar, es podria parlar de diferents fases de pagament, ja sigui pel que fa al seu acabament com per rebre més ajuts. En aquest punt, podem observar que hi ha constància de notes documentals sobre com es va pagar el retaule, però no en sabem el preu. Si ens fixem en altres comandes, el preu podria oscil·lar entre els 150 florins —equivalents a unes 115 lliures— i els 200 florins o més. En aquest punt, si tenim en compte que per al retaule de Púbol de Bernat Martorell, més petit —de 490 × 370 cm—, el preu fou de 270 florins de l'any 1442, podem dir que, comparativament, fou un retaule dels cars del segle xv.

3.4. *Calia desmuntar el retaule de la gran paret (1865)*

Ens trobem en el segle xix i tenim motius per afirmar que el retaule de Ramon de Mur fou acabat i col·locat l'any 1412 i que el poble de Guimerà el va poder contemplar durant uns quatre-cents cinquanta anys, si comptabilitzem que, una vegada desmuntat, va romandre a la rectoria o a la sagristia de Guimerà uns vint-i-quatre anys per tal de fer les obres d'ampliació de l'església.

Un altre fet que cal recordar és el terratrèmol del dia de la Candelera del 1428 (Piqué, 1986, p. 92), un dels més forts de Catalunya. A partir d'aquest fet, s'han observat alguns nervis trencats dels arcs de les voltes de l'església i en la mateixa façana. A més, podia haver afectat la mateixa capella de Sant Joan, que s'hagué enderrocar l'any 1440 —posteriorment restaurada i reforçada— (Capdevila, 1986, p. 38).

Malgrat tot, la planta de l'església, edificada sobre un substrat de roca calcària, va aguantar molt les sacsejades orogèniques, sense arribar a tocar la paret de suport del retaule. Cap a l'any 1740, s'edificà una nova sagristia, guanyant espai al cementiri, que estava situat a orient, darrere de la paret del retaule. Més tard, es feren obres d'ampliació de la capella de Sant Sebastià, l'any 1792, acabant així de tancar-se l'antic cementiri. Sigui com sigui, una vegada el rector i els jurats del poble aprovaren fer el nou absis, cap a l'any 1865, començaren a despenjar les peces de l'obra de Ramon de Mur. Aquest és l'inici d'un camí sense retorn del retaule gòtic.

Per la reforma realitzada, tot i millorant la llum, es conservaren les característiques de l'estil neogòtic amb nous contraforts i ner-

vis dels arcs, així com la clau de volta. Així doncs, aviat es van desmuntar les taules de tot el retaule i es va començar a enderrocar la paret del fons de l'església. En aquells anys era rector de Guimerà Ramon Bergadà —1848-1882. Recordem, entre tants enrenous, que l'any 1882 reformaren i ampliaren la capella lateral del Sagrat Cor. Les reformes fetes són obres de consolidació i va ser necessari fer-hi una bona fonamentació, tal com ens mostren els plànols, conservats a l'Arxiu Parroquial de Guimerà i signats per l'arquitecte Ignacio Jordà —4 d'octubre de 1865.

Pel fet que no consta cap inventari de les taules traslladades o venudes a Vic a finals del segle xix, tampoc tenim constància de la forma del trasllat. Per a Alcolea (1982), «de les vint-i-tres composicions que constituïen part del grandios retaule pintat per Ramon de Mur entre els anys 1402 i 1412, per desgràcia, no s'han conservat tots els compartiments d'aquesta obra monumental, sens dubte la més important de les que coneixem d'aquest artista. No sabem quantes taules falten i, per consegüent, resulta totalment impossible l'intent de reconstrucció del conjunt». Tot això ens permet deduir que les taules quedaren mal empaquetades i guardades, durant uns anys, en un lloc de l'entorn de l'església. Un fet semblant també va tenir lloc a Vinaixa, on el retaule de Sant Pere, també de Ramon de Mur, fou retirat per obres «a la sagristia o a la casa rectoral vers l'any 1909», avui al Museu Arxidiocesà de Tarragona (Batlle, 1936, p. 118).

Pel que fa al mur oriental que tancava la nau de l'església, i segons la tradició oral, ha deixat testimonis de la generació de guimeranencs que va col·laborar amb «joves» —o sigui, treballar sense cobrar— per desfer el suport del retaule amb la finalitat de construir el nou absis. S'ha dit que «pujaven de bon dematí, amb petits cabassos i coves, per treure la terra i les pedres de la paret i per donar manobre al mestre d'obres, que ja tenia la categoria d'arquitecte». Per a aquesta obra s'aprofitaren diferents materials i es necessitaren hores de feina de picapedrer per tal de fer noves nervadures dels arcs i una nova clau de volta, al centre i al mig del presbiteri. Amb tot, avui encara podem observar, a orient de l'absis, unes mènsules de factura romànica probablement aprofitades de l'antiga església. També es conserva, al magatzem del museu, una pedra treballada d'un capitell-base, suport d'una arcada de la nau, localitzat al darrere de la sagristia actual com a peça inacabada d'aquella reforma.

3.5. El retaule guardat i traslladat a Vic

Recordem, segons Puig, la primitiva petxina que clou la nau de l'església per sol ixent, la qual no era ni de bon tros tan fonda com l'han deixat els reformadors de mitjans de la passada centúria; per tant, el presbiteri no brindava els esplèndids àmbits d'avui, que el fan capaç d'encabir desembarassadament tots els ministres oficiants en qualsevulla de les majors solemnitats litúrgiques. Aquest indiscutible avantatge de la nova reforma, afortunadament, no ha de lamentar cap tara artística que el faci odiós als ulls del més escrupolós arqueòleg, ja que fou portat a terme amb una intel·ligència i una consciència magistrals, tot aprofitant tots els materials antics per copiar la mateixa fisonomia que caracteritzava l'absis enderrocat. Amb tot, en referència al canvi de retaule de l'altar, diu Puig (1986): «Hem de confessar, amb tot el sentiment, que la substitució fou tan lamentable com la sensible pèrdua d'una de les millors obres catalanes de la pintura medieval per una miserable lleixa de fusta de caixó vestida de la falsa aparença d'un retaule gòtic».

En arribar a aquest punt, després de molts anys de silenci i de demanar informació, queda constància d'una carta d'E. Junyent, director del Museu Episcopal de Vic —29 d'abril de 1967—, en què em confirmava que el retaule de Guimerà és «un de sol compost de diverses taules amb escenes de l'Antic i el Nou Testament; altra és una gran representació del judici final. Per ara no s'ha pas demostrat el nom del pintor que va realitzar-lo a principis del segle xv». Cal dir que, si bé l'autor era ja conegut en la història de l'art amb el nom de Mestre de Guimerà, s'ha de precisar també que en aquella data —29 d'abril de 1967— estava ja confirmada l'autoria del retaule sota el nom de l'artista Ramon de Mur.

Cal comentar, tal com descriu Puig (1986, p. 69), que, entre els anys 1882 i 1891, el retaule es vengué al Museu Episcopal de Vic sense el permís de l'arquebisbe Vilamitjana de Tarragona, que estigué molt disgustat. Segons Sàez (a *Segre*, 13 juny 2005), quan Barcelona va acollir l'Exposició Universal del 1888, es confirma que el retaule va sortir de Guimerà per primera vegada i que ja no ha tornat. Es diu que des de Barcelona va anar al Museu Diocesà de Vic, inaugurat l'any 1891, on consta inventariat el 1893 i on es documenten les deu taules i la predel·la partida (*Rescat*, núm. 13, 2002).

Consultant la *Biografia de vigatans il·lustres* de Salarich (1983), en parlar de Josep Gu-

diol i Cunill, ens fa la radiografia del museu i de la seva formació. Cal dir que, per entendre millor el salt de l'obra d'art a Vic, cal saber que el canonge Ramon Corbella, secretari del bisbe Morgades, era fill del Vallfogona de Riucorb i coneixia molt bé la situació del retaule de Ramon de Mur i la parròquia veïna de Guimerà (Puig, 1986, p. 11). Amb tot, creiem que sí que es va fer una venda —seria molt oportú poder conèixer-ne i publicar-ne la documentació. D'aquesta manera, mentre que el retaule de Ramon de Mur va deixar Guimerà a finals del segle xix, encara ha quedat una pregunta per respondre: es va salvar el retaule pel fet de ser traslladat al Museu Episcopal de Vic? El poble de Guimerà fou testimoni dels fets de l'estiu del 1936, quan les escomeses dels comitès de Cervera i local ajudaren a fer una foguera a la mateixa plaça de l'església el 25 de juliol de 1936. Sortosament —i cal dir-ho en veu alta—, aquesta és la resposta: el retaule de Ramon de Mur es va salvar perquè estava ben conservat al Museu Episcopal de Vic.

Amb això, i mercès als esforços dels guimeranencs, se n'ha pogut fer una esplèndida i fidedigna reproducció —amb els processos informàtics més avançats— que ha permès tornar a mostrar el retaule amb els colors que va usar Ramon de Mur i amb la patina que ha deixat el pas del temps.

4. La darrera fase: la reproducció i la donació de la reproducció del retaule a l'església gòtica de Guimerà —2003-2007—

4.1. *Tècniques en la reproducció del retaule*

«S'ha fet una reproducció de màxima fidelitat a l'original. L'objectiu ha estat aconseguir que una persona, davant de la reproducció del retaule de Guimerà, tingüés les mateixes sensacions que tindria si allò que estigués observant fos l'obra original. Calia, per tant, fer-ne una còpia en tres dimensions idèntica a l'original. El procés tècnic va començar amb la captura digital dels volums i també de les imatges de l'obra original al Museu Episcopal de Vic. Aquest fet es va culminar amb la impressió de les tintes sobre les taules en tres dimensions. Només així, sense intervenció manual sobre el relleu, el dibuix i el color, es podia aconseguir la fidelitat buscada». Pasqual Prous, president de l'associació Guimerà.info

«La tecnologia emprada per fer la reproducció és pionera en l'àmbit mundial i ha estat tota ella desenvolupada a Catalunya per empreses catalanes establertes aquí. L'associa-

ció Guimerà.info ha estat la que ha impulsat i dirigit el projecte. Les empreses que hi han participat són Papel Gel —que ha fet la impressió final de la tinta sobre les taules i ha assolit tota la coordinació tècnica—, Nub3D —que ha fet la topometria— i Slot Circuits —que ha replicat la base de fusta en tres dimensions. Hewlett Packard ha desenvolupat les tintes emprades. L'entusiasme i l'alt nivell professional dels qui hi han participat ha estat la clau de l'excel·lent resultat final obtingut» Pasqual Prous, coordinador del projecte

«La còpia ha estat realitzada amb tecnologia d'última generació i tècniques absolutament innovadores, i tot fet per empreses catalanes. La còpia està fressada sobre fusta, fent exactament totes les motlures i irregularitats de l'original, un procés aconseguit amb escaneig tridimensional. La pintura està realitzada gràcies a la impressió sobre una base similar al paper —creada per la Fundació Catalana sobre la Recerca—, la qual s'adapta a totes les irregularitats de les taules, restant, un cop fets els acabats de la textura, una similitud tal que es difícil diferenciar l'un de l'altre». Silvestre Minguell

4.2. Crònica

El poble de Guimerà va viure el pes de la tradició oral i de la memòria històrica pel fet d'haver d'anar al Museu Episcopal de Vic per poder admirar l'obra del seu retaule pintat per l'artista Ramon de Mur. La reproducció i la donació del retaule de Ramon de Mur a l'església de Santa Maria de Guimerà ha permès desenvolupar una tècnica molt innovadora —mai utilitzada fins ara— per a la reproducció d'obres d'art, que permetrà obtenir un excel·lent resultat. Aquest fet ha possibilitat la fermesa de poder tenir una reproducció fidedigna i de poder observar l'obra en el seu lloc d'origen i exposar-la al temple gòtic per al qual s'havia encomanat.

4.2.1. Presentació del projecte del retaule

Una vegada es va aprovar la complexitat del projecte, l'associació Guimerà.info, el 21 de març de 2007, en sessió extraordinària de la Reial Acadèmica Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, va presentar la reproducció del retaule. En aquell solemne acte, presidit pel senyor Jordi Bonet, es van donar a conèixer les millors tècniques per reproduir una

**Església gòtica
de Guimerà.**

Vista de la vila de Guimerà,
l'any 2007, any de la reproducció del retaule.

taula de pintura gòtica. Es tractava de com transferir els colors i qualsevol detall acolorit al suport de fusta amb la millor fidelitat de formes, volums i colors, amb les pinzellades marcades per Ramon de Mur en el retaule original.

També es va confirmar que «s'acaba d'obrir la possibilitat de què moltes obres d'art es puguin tornar a admirar en els seus llocs d'origen, on avui no poden ser pel fet de no reunir les condicions de seguretat i de conservació adients». El mateix Jordi Bonet afirmava el següent: «El poble de Guimerà —a l'Urgell— fa cent disset anys que té el seu retaule de sis segles d'antiguitat al Museu Episcopal de Vic. Però la seva gent el volia veure en el lloc original: l'església. Gràcies a la iniciativa del poble, s'ha aconseguit fer-ne una còpia que ofereix, tant en el detall com en el color o, fins i tot, en l'estructura de la fusta, el realisme més rigorós» (*Avui*, 14 de maig de 2007).

4.3. Museu Bíblic de Tarragona

Una altra presentació fou al nou Museu Bíblic de Tarragona, el dia 24 d'abril, un bon espai per fer observar la reproducció del retaule a la pàtria de Ramon de Mur. Cal recordar que Guimerà, des del 1154, forma part de l'arquebisbat de Tarragona. En aquell acte, a banda de presentar una part del retaule, el doctor en teologia Armand Puig va explicar, comentar i divulgar la seva interpretació teològica i bíblica del retaule de Santa Maria de Guimerà.

4.4. El retaule arriba a Guimerà (28 d'abril de 2007, Festa Major)

«La taula que veiem aquí és la taula central de tot el retaule, on hi ha Jesucrist assegut a la part superior amb les mans aixecades, mostrant les nafres del seu martiri. A la

dreta i a l'esquerra de Jesucrist hi ha el sol i la lluna i dues cintes amb inscripcions. En aquesta escena, totes les persones apareixen davant de Jesucrist en el judici final universal. Es poden contemplar tres nivells: l'Església celestial, amb Jesús al centre; l'Església de la terra, a la part del mig, i a la part inferior de la taula, l'infern. A sota de l'Església terrenal, que prega, hi ha l'escena de la resurrecció dels morts, amb les tombes obertes. A la part central i just a sota de Jesucrist, hi ha els àngels amb les trompetes que toquen a judici i que separen els dos nivells, el celestial i el terrenal. Al centre de la taula hi ha una gran taca grisa, ja que en aquest punt es va perdre la pintura, però els indicis mostren que apareixia un gran dimoni del qual es veu un peu i que separa les persones destinats a l'infern de les persones que preguen i estan destinades a la vida.

»Aquesta taula central del retaule té una similitud per la distribució de les imatges i els temes emprats amb la pintura que va fer Miquel Àngel en els frescos del judici final de la capella Sixtina, a mitjan segle xvi, uns cent cinquanta anys més tard, amb un altre estil molt més monumental. Podem observar les similituds següents: Jesucrist, al centre, impartint justícia; els tres nivells: cel, terra i infern; la resurrecció dels morts; els àngels que toquen a judici; els dimonis que s'emporten els condemnats, i els salvats». Mossèn Joan Francesc Amigó, rector de Guimerà.

4.5. Acte cultural

4.5.1. Resum de la jornada de presentació del retaule i torn de paraules

«Reunits a l'església de la vila de Guimerà, som testimonis d'un fet històric, artístic, social i religiós que va començar fa sis-cents anys en aquest mateix lloc. Ramon de Mur —

conegut com el «Mestre de Guimerà», va rebre, a l'entorn de l'any 1400, l'encàrrec de pintar un retaule per a aquesta església gòtica de Santa Maria de Guimerà.

»El retaule de Ramon de Mur torna a Guimerà. Dissabte, dia 28 d'abril de 2007, l'església de dalt —coneguda també com «de Santa Maria de Guimerà» des del 20 de gener de 1946, en què s'inaugurà el retaule que l'arquitecte modernista Josep M. Jujol havia fet per encàrrec de l'aleshores rector i amic, mossèn Francesc Camí— està plena de gom a gom. Ningú de Guimerà vol perdre's el moment solemne en què, passats llargament sis-cents anys des que fou pintat en aquesta mateixa església, el retaule més significatiu del gòtic català torna al seu origen». Joan Duch, historiador

4.5.2. Comentaris sobre la reproducció del retaule de Guimerà de Ramon de Mur

«La taula central fa referència a Jesucrist ressuscitat amb tres nivells: l'Església celestial, l'Església militant a la terra i la boca de l'infem, a la part inferior. A banda i banda d'aquesta taula central es reparteixen escenes de l'Antic i del Nou Testament, respectivament. Malgrat que s'han perdut algunes taules, mostra que tot el conjunt forma part d'una obra monumental del gòtic català. Aquest retaule de grans dimensions, actualment, és al Museu Episcopal de Vic, però originàriament era a la parròquia de Santa Maria de Guimerà, arquebisbat de Tarragona.

»Cal agrair a l'associació Guimerà.info la seva generositat i la seva constància, que han fet possible dur a terme aquest projecte tan innovador. Aquesta solució podria ser el primer pas per resoldre molts contenciosos sobre obres d'art que actualment hi ha. Des d'aquest dissabte, doncs, a les moltes raons que justificaven ja un viatge a Guimerà, cal afegir-ne una de nova: en aquesta vila, i per primera vegada arreu del món, ha retornat amb les mateixes mides i qualitats una excepcional obra artística. Això ha estat possible tant per la «santa obstinació» de l'associació Guimerà.info com per les «facilitats» que les noves tecnologies comporten en aquesta tasca. Donem la benvinguda a l'obra cabdal del Mestre de Guimerà!». Joan Francesc Amigó, a *Full parroquial*, núm. 41.

«Acabada la santa missa, es va fer l'acte formal de lliurament del retaule a l'església per part de l'associació Guimerà.info i en firmaren l'acceptació l'actual rector i l'alcalde; a continuació, l'historiador Joan Duch féu

una breu glossa de l'obra i ens recordà, en síntesi, les peripècies de tota mena que ha viscut aquesta excepcional pintura, conclouent que —com tots desitgem— avui, amb la recepció de la rèplica del retaule, es donin per acabades. En algun moment del seu parlament, l'emoció s'ha fet perceptible en el seu to de veu, almenys per als qui el coneixem i/o li som propers. Parlarien també, al seu torn, l'alcalde, el rector, el president de l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi i el president de l'associació Guimerà.info, Pasqual Prous, que tindria un record personalitzat per a tots els qui han fet possible l'acte d'avui: industrials, artesans, artistes, col·laboradors i mecenes.

»Feta la benedicció del retaule, el poble de Guimerà ha pogut gaudir d'un concert ofert pel cor de veus joves de Tàrraga i d'Ivars d'Urgell, que, aprofitant el marc incomparable del temple parroquial, ens han delectat amb un ampli i variat repertori». Antonio Mora.

«La cerimònia inaugural, després d'una missa, ahir al migdia, va comptar amb la presència de l'alcalde de Guimerà, Magda Moñarch; el subdirector general de Patrimoni Cultural de la Generalitat, Daniel Solé, i el president de l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi, Jordi Bonet, així com altres alcaldes de la comarca». Xavier Santemasses, a *Segre*.

Visita al Sr. Jaume Pujol, arquebisbe de Tarragona, que va recolzar la proposta de la reproducció del retaule.

Reunió al Museu Episcopal de Vic per acabar de definir els permisos i les propostes de les activitats.

Capella lateral de l'església gòtica de Guimerà amb la nova reproducció del retaule.

4.6. Guimerà: còpia original del retaule de Ramon de Mur

Cal dir que aquest retaule de Ramon de Mur és singular no tan sols per les seves dimensions —de més de set metres d'alçada— i el seu estil, sinó també pel seu contingut. El més freqüent entre els retaules és que estiguin dedicats a sants, il·lustrant les escenes de la seva vida. Però el retaule de Ramon de Mur és un retaule bíblic que descriu la història de la salvació començant per la creació de l'home i la dona, el pecat original, Moisès, el pas del mar Roig, etc. —pel que fa a l'Antic Testament—, i a la part de la dreta hi ha representats els misteris de la fe del Nou Testament: l'anunciació, el naixement de Jesús, l'adoració dels reis, el baptisme, l'últim sopar, l'anunciació de la mort de Maria, la dormició, etc., com també tots els misteris de la mort i la resurrecció de Jesús a la part de la predel·la. Tot això el converteix amb una obra monumental del gòtic català amb els seus colors vius i llampants. La importància d'aquest retaule es mostra en el fet que ha esdevingut un punt de referència en la història de l'art gòtic català. El pas del temps i les vicissituds de la història han fet que s'hagin perdut cinc taules.

La celebració eucarística de la inauguració la va presidir el vicari general, mossèn Miquel Barbarà —en representació del l'arquebisbe de Tarragona, mossèn Miquel Barbarà—, que en l'homilia va ressaltar el sentit de la fe que ha de tenir cada persona fins al final, entrelaçant-ho amb el retaule de Mur. També va suggerir com una cosa

bonica de fer una representació o escenificació sobre les figures del retaule, com a Tarragona fan amb el retaule de Santa Tecla. I, finalment, va lloar molt el fet d'haver realitzat aquesta còpia del retaule i resoldre així, de forma positiva i sense crítica, la problemàtica que hi ha avui dia sobre la ubicació de les obres d'art.

Després de l'homilia, es va dur a terme la donació, amb la signatura d'un document per garantir-ne la conservació entre les parts: l'associació Guimerà.info, que representava la part donant; l'Ajuntament, i la parròquia, que n'és la receptora. A continuació, uns breus parlaments il·lustraren tot el procés que s'ha fet per aconseguir aquest projecte; entre d'altres, van parlar el senyor Joan Duch, historiador; el senyor Pasqual Prous, president de l'associació Guimerà.info; la senyora Magda Monyart, alcaldessa de Guimerà; el senyor Joan Bonet, president del la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, i, finalment, el rector de la parròquia, mossèn Joan Francesc Amigó.

Com a objectiu final, el poble de Guimerà podrà tornar a veure, amb aquesta reproducció moderna, l'obra de Ramon de Mur a prop del lloc de l'antic altar major de l'església gòtica de Guimerà. D'aquesta manera, es podrà fer el reconeixement tant del retaule modernista de Josep M. Jujol —1945—, com la reproducció de l'obra gòtica de Ramon de Mur —1412. Els dos retaules són avui una part important de la història i del patrimoni cultural del poble medieval de Guimerà i obres representatives dels segles xx i xv.

Bibliografia

- ALCOLEA BLANCH, S.: "L'obra pictòrica de Ramon de Mur. Museu Episcopal de Vic", «Vic». Institut Amatller d'Art Hispànic, Barcelona, 1982.
- ALONSO GARCIA G.: *Los Maestros de "La Seu vella de Lleida" y los colaboradores (con notas documentales para la historia de Lleida)*, I.E.I. Lleida, 1976.
- BARRAL I ALTET, X. dir.: "Arts Cataloniae", *Pintura antiga i medieval*, Editor, Barcelona, l'Isard, Barcelona, 1997.
- AZCÀARATE RISTORI, J.M. *Arte gòtico en España*, Editor Madrid, Cátedra, Madrid, 1996.
- BATLLE HUGET, P.: "Ramon de Mur pintor de Tarragona, Mestre de Sant Jordi". (Homenatge a Rubió i Lluch). Miscel·lània d'Estudis Literaris Històrics i Lingüístics, Barcelona, 1936.
- "La colecció de pintures gòtiques. Museo Diocesano de Tarragona". Memorias de los Museos Arqueológicos Provinciales. Vol. V, 1944.
- "Las pinturas gòticas de la Catedral de Tarragona y de su Museo Diocesano", Butlletí Arqueològic. Tarragona, 1952.
- BOLEDA CASES, R.: *Verdú. Des dels orígens fins a la fi del Règim Senyorial de Poblet*, Edita, Diputació de Lleida, Ajuntament de Verdú, Lleida, 1994.
- CAMPS, PEP.: "Sistemes d'aplicacions museogràfiques. Disseny d'estructures, suport i ancoratges dels retaules de santa Clara (de Vic, del martiri de sant Llorenç (de Preixana) i de Guimerà", *Rescat*, núm.12. Butlletí del Servei de Restauració de Bens Mobles, Barcelona. 1996.
- CAPDEVILA SANÇ: *La Seu de Tarragona. Notes històriques sobre la construcció i el tresor, els artistes, els capitulars*. (Biblioteca històrica de la biblioteca Balmes, vol. XIII, Barcelona, 1935.
- CAPDEVILA SANÇ: "El Castell de Guimerà", Talleres Tipogràfics Suc de Torres&Virgili, Tarragona, 1927.
- CAMÓN AZNAR, J.: "Summa Artis. Pintura medieval espanyola". Vol. XXII. Espasa Calpe, Plaza edicion, Madrid, 2000.
- DALMASES, Núria de, PITARCA, Antoni J.: *Història de l'Art Català*. Volum III. Barcelona, 1984.
- CATALÀ ROCA, P.: *Els castells catalans*, Editorial Dalmau, Barcelona, 1990-1992.
- DUCH i MAS, J.: "Ramon de Mur, el primer artista-pintor de Tàrrrega que va viure en el segle xv, i la Capella de Sant Esteve", *Nova Tàrrrega*, 23-III-1985, Tàrrrega. núm. 2.097.
- DUCH i MAS, J.: "Ramon de Mur, amb taller a Tàrrrega, autor del Retaule de Guimerà (s.XV)", Grup de Recerques Terres de Ponent, VIII, Tàrrrega, 1985.
- DURAN i SANPERE, A.: *Llibre de Cervera*. Editorial Curial, Barcelona, 1972.
- DURAN i SANPERE, A.: "L'art antic a l'església de Santa Maria de Cervera", Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya, núm. 333, octubre, 1922.
- DURAN i SANPERE, A.: *Barcelona la seva Història*, 3 vol. Docum. de Curial, Barcelona, 1973-1975.
- FUNCH, G. i HOMEDES, V.: "Restauració del retaule de Guimerà", *Rescat*. Butlletí del Servei de Restauració de Bens Mobles, núm. 12, Barcelona 1996.
- GALOBARDES i MARTÍ, G.: "Pergamins reials de Guimerà", *URTX*, núm. 6. Revista Cultural de l'Urgell, Tàrrrega, 1994
- GONZALVO BOU, G. i DUCH MAS, J.: "Els pergamins reials sobre el mercat i les fires de Guimerà. El Privilegi de Jaume II" a *URTX, Revista Cultural de l'Urgell*, núm.14, Tàrrrega, 2001.
- GONZALVO BOU, G. i DUCH MAS, J.: *La mirada del cister a la comarca de l'Urgell*, Consell Comarcal de l'Urgell, Tàrrrega, 2003.
- GUDIOL i RICART, J.: *Ars Hispaniae. Historia de la pintura gòtica*, vol IX, Plus Ultra Madrid, 1955.
- GUDIOL, J. i ALCOLEA, S.: *Pintura gòtica catalana*. Ed. Polígrama, Barcelona, 1987.
- IGLÉSIES FORT, J.: El fogatge de 1365-1370. *Contribución al conocimiento de la población de Catalunya, en la segunda mitad del siglo XIV*, "Memorias de la Real Academia de ciencias y Artes de Barcelona", XXXIV, 1961-1964.
- LASSAIGNE, Jacques: *La Pintura Española*. Skira. Barcelona, 1963.
- LLADONOSA PUJOL, J.: *Història de Lleida*. Vol. I. Ed. Camps Calmet, Tàrrrega, 1974.
- LLOBET, PORTELLA, Josep.M.: "Els habitants de Guimerà l'any 1460", *URTX, Revista Cultural de l'Urgell*, núm.11, Tàrrrega, 1998.
- LLOBET, PORTELLA, J.M.: "Els habitants de Guimerà l'any 1390", *Recerques Terres de Ponent (V)*, Tàrrrega, 1983.
- MADURELL MARIMON J.M.: "El pintor Lluís Borrassà, su vida, su tiempo, sus seguidores y sus obras". «Anales» y «Boletín de los Museos de Arte de Barcelona». Vols. VII, VIII y X. Barcelona (1949, 1950, 1952).
- MANOTE I CLIVILLES, M.R.: "Precisions sobre l'obra de Pere Joan a les terres de lleida", *URTX, Revista Cultural de l'Urgell*, núm. 12, Tàrrrega, 1999.
- MINGUELL CARDEÑES, C.: "La creu del Pati de Tàrrrega. Una obra de l'escultor Pere Joan", *URTX, Revista Cultural de l'Urgell*, núm. 9, Tàrrrega, 1996.
- PASQUAL, V. i RIAL, R.: "Guia del romànic i del gòtic del museu de Vic", Edició Eumo Editorial Escola Universitària de mestres d'Osona, Vic, 1985.
- PIQUER i JOVER, J.J.: *El Senyoriu de Verdú. Introducció per a l'estudi del règim jurisdiccional que els abts de Poblet exercien sobre la vila*. Reial Societat Arqueològica. Tarragona, 1968.
- PIQUER i JOVER, J.J.: "Història i cultura de la Vall del Corb", La Vall del Corb, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 1986.
- PIJOAN, J.: *Summa Artis. Historia general del Arte. Arte gòtico de la Europa Occidental*. Espasa Calpe, Madrid, 1931-1945.
- PLANES, J.M.: *El poblament prehistòric i antic en l'àrea de Tàrrrega. L'evolució històrica de Tàrrrega (des de la prehistòria fins al 1987)*. Museu Comarcal de Tàrrrega, 1985.
- PLANELL, A. i ROVIRA, P.: "Restauració del retaule de Sant Pere de Púbol de Bernat Martorell", *Rescat*, núm.13. Butlletí del Servei de Restauració de Bens Mobles Barcelona, 1996.
- POST, Ch.R.: *History of Spanish painting*. Cambridge (Mass.). Harold E. Wethey Harvard University, Press, 1932-1966.
- PUIG TARRECH, A.: *Goig a llaor del gloriós protomàrtir Sant Esteve que es venera en la seva Capella de la vila de Guimerà*. Arquebisbat de Tarragona. Nota històrica sobre la capella i Ramon de Mur. Montblanc, 1984.

- PUIG TARRECH, A.: *Santa Maria i Sant Esteve de Guimerà, edició ampliada de l'obra de Sanç Capdevila (1927)*, Patronat de la Mare de Déu de la Bovera. Barcelona, 1986.
- PUIG TARRECH, A.: *El programa bíblic i teològic del retaule de Santa Maria de Guimerà*, 2007 (Treball en premsa. guimera.info).
- RÀFOLS, J.F.: *Diccionari Biogràfic de Artistes de Catalunya*. Editorial Millà, Barcelona, 1951. Vol. I.
- SANFELIU i ROCHET, G.: "Els camins dels monestirs Els monestirs cistercencs de la vall del Corb". Publicacions del Grup de Recerques de les Terres de Ponent, Gràfiques Figueres, Solsona, 1989.
- SEGURA, Joan Pere: "Un document pel Museu Arqueològic de Vic", *La veu de Montserrat*. Any XVIII, Vic, 1895.
- SANPERE i MIQUEL, S.: *Los cuatrocentistas catalanes, historia de la pintura en Catalunya*. Tipografia "l'Avenç", Barcelona, 1906. Tomo I i II.
- SEGARRA MALLA J.M.: *Història de Tàrraga, I (Segles XI-XVI)*, Museu Comarcal Tàrraga, 1984.
- SERRET i PONS, Ll.: *Privilegis de Tàrraga*, Edició Facsimil, A.G. Camps, Tàrraga, 1982.

